

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Autoreferát disertační práce

Mgr. Jana Kopáčková

**Sociální a ekonomická situace venkova v římské provincii
Dalmatia a na území Histrie v 1. stol. př. n. l. – 5. stol. n. l.**

**Social and Economical Situation of Countryside in the Roman
Province of Dalmatia and in the Histria in the 1st Century BC
- 5th Century AD**

Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Musil, Ph.D.

Konzultanta Ivan Radman-Livaja, Ph.D.

2021

1. Úvod

Sociální a ekonomické sféře antického světa se věnuje celá řada publikací. Toto téma je nám i dnes velmi blízké. Problematika je to velmi široká a zabývá se jí celá řada různých vědních oborů: epigrafika, numizmatika, archeologie, agronomie apod. V kombinaci s velikou rozlohou antického světa je jasné, že kompletní syntézu socio-ekonomické sféry nelze vytvořit. Intenzivní zájem o tuto tematiku můžeme zaznamenat již od poloviny 19. stol. To bylo období prvních archeologických výzkumů na území tehdejšího Rakouska-Uherska. Téma je velmi zajímavé i dnes a stále nabízí množství nezodpovězených otázek, na které je třeba najít odpovědi.

Pro psaní socio-ekonomické studie je z uvedených důvodů nutné zúžit výběr jak chronologicky, tak i geograficky. Tato studie je geograficky omezená na oblast východního pobřeží Jadranu, resp. na regiony *Histrie* a *Dalmatie*, a to v období od 1. stol. př. n. l. do 5. stol. n. l., s drobnými přesahy do ranějšího i pozdějšího období na místech, kde to bylo nutné. Lokality relevantní pro tuto práci se nacházejí na celém území *Histrie*, které je relativně malé. To ovšem neplatí pro rozlohou mnohonásobně větší *Dalmatii*. Proto jsem se rozhodla do této studie zahrnout pouze přímořský pás, který je archeologicky nejlépe prozkoumán, tudíž je k dispozici nejvíce dostupných údajů. Region relevantní pro tuto studii lze definovat také jako oblast, která byla v antice vhodná pro kultivaci olivovníků a vinné révy. Právě tento segment zemědělské produkce tvořil základní kámen římského hospodářství a tvoří základ i pro tuto studii.

Pro historiografický výzkum jsou nesmírně důležité antické prameny. Tematikou venkova, zemědělstvím a ekonomikou obecně se zabývalo několik autorů. Mezi nejdůležitější se řadí *Cato*, *Varo*, *Columella*, *Palladius* a *Plinius*, kteří se zabývali tématem venkovského života a zemědělstvím, *Vitruvius*, který se zaměřil na architekturu, a v neposlední řadě i *Apicius*, který nám zanechal velmi zajímavý soupis receptů.

Dalším důležitým zdrojem informací jsou výkopové zprávy. Ačkoli výzkumy na některých místech vybraných regionů byly velkého rozsahu, celkově máme k dispozici velmi málo informací. Z části se jedná o formu publikování těchto výzkumů, a někdy k publikování vůbec nedošlo. Získané informace zůstaly v lepším případě v archivech. Některé dokumenty se v průběhu let ztratily nebo byly zničeny.

Dobrym zdrojem informací vizuálního typu se překvapivě ukázala být databáze fotografií tagovaných na Google Maps. Některé fotografie z různých archeologických lokalit byly

získány právě tímto způsobem. Také satelitní snímky Google Maps pomohly potvrdit existenci některých lokalit.

Nejpočetnější skupinu lokalit relevantních pro tuto práci jsem objevila v monografiích a časopisech, vědeckých i populárních, publikovaných od pol. 19. stol. až dodnes, uložených v knihovnách v České republice, ale především v cizině.

Jedním z největších současných znalců problematiky produkce vína a olivového oleje v antice je bezesporu francouzský archeolog Jean-Pierre Brun. Tomuto tématu se věnuje celou svou kariéru. Napsal množství článků i knih, z nichž nejvýznamnější jsou: *L'Oléiculture antique en Provence: les huileries du département du Var* (1986), *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique - Viticulture, oléiculture et procédés de transformation* (2003) a *Archéologie du vin et de l'huile dans l'Empire romain* (2004). Také je autorem typologie lisovacích zařízení a jejich jednotlivých součástí.

Pro oblast, na kterou jsem se zaměřila, je nejdůležitější práce prof. Roberta Matijašiče, který se zabýval tématem *villae rusticae* na území Istrie. Na toto téma publikoval množství článků, studií i knih, z nichž jsou nejdůležitější: *Ageri antičkih kolonija POLA i PARENTIVM* (1988) a *Gospodarstvo antičke Istre* (1998). Avšak pouze v jediném článku se věnuje přímo produkci vína a olivového oleje - *Oil and wine production in Istria and Dalmatia in classical antiquity and the early middle ages* (1993). Během své kariéry se věnoval především zemědělství a hospodářské produkci, ale pouze na území Istrie.

Jedna z posledních prací věnovaná tématu venkovské architektury je disertace Davora Buliče *Rimska ruralna arhitektura Istre u kontekstu ekonomske i socijalne povijesti* obhájená v r. 2004. Shodou okolností byl vedoucím práce prof. Matijašić. I tato práce se zabývá pouze územím Istrie.

Informace o produkci vína a olivového oleje, resp. o *villae rusticae* na východním pobřeží Jadranu nacházíme i v novější literatuře. Ta je bohužel limitovaná jazykovou bariérou. Jen málo archeologů mimo daný region (exYU) může číst knihy či články psané některým z balkánských jazyků. J. J. Wilkes a jeho kniha *Dalmatia* (1969) jsou v tomto ohledu výjimkou potvrzující pravidlo. Proto se v cizojazyčné literatuře opakují informace z několika anglických článků publikovaných v zahraničních časopisech či sbornících (Matijašić 1993, Matijašić 1982). Územím *Dalmatie* se v kontextu hospodářství věnovala pouze hrstka autorů. Již zmíněný J. J. Wilkes a jeho kniha *Dalmatia* (1969), dále Mate

Suić v knize *Antički grad na istočnom Jadranu* (1976) a Ante Škegro v knize *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije* (1999).

1.2 Cíle práce

Ekonomické historii antického světa není možné porozumět, pokud na ni nahlížíme bez ohledu na sociální a kulturní historii tohoto období. Všechny tři „druhy“ historie je nutné vzít v potaz a dát jim stejnou váhu. Ekonomická studie vytržená ze socio-kulturního kontextu a širších souvislostí ztrácí svoji relevanci. V různých částech rozšiřujícího se římského světa, nejdříve v rámci Republiky a později v Impériu, se socio-ekonomická historie vyvíjela různě s ohledem na různé aspekty. S tím, jak se ve společnosti vyvíjely kulturní preference, sociální zázemí a poptávka, produkční strategie musela flexibilně odpovídat přizpůsobením nabídky, což byla jediná strategie, která mohla přinést zisk.

Pozůstatky římské venkovské architektury s různými druhy ekonomické/hospodářské produkce v kombinaci s antickými prameny, které popisují život na venkově, nám umožňují porozumět problematice, kterou představuje civilní sféra tohoto období. Díky komplexnímu přístupu k tomuto tématu, můžeme najít odpovědi na různé otázky týkající se demografické situace a rozmístění osídlení v průběhu staletí, stupeň kolonizace na různých místech v závislosti na větších městech a silniční síti, stupeň romanizace na jednotlivých lokalitách a v neposlední řadě i objem hospodářské produkce, ekonomickou soběstačnost venkovských jednotek a závislost městských center na jejich rurálním okolí.

Cílem této práce je pokusit se najít odpovědi na výše uvedené otázky a nabídnout nový pohled na problematiku venkovského osídlení s ohledem na ekonomickou situaci vybraných území. Území *Histrie* a *Dalmatie* jsou rozsáhlá, ale díky tomu jsem mohla získat dostatečné množství informací a údajů. Mohla jsem mezi sebou porovnat dva regiony, které jsou si geograficky blízké, ale současně kvůli historickému vývoji v mnoha ohledech velmi odlišné. Díky této komparaci můžeme lépe porozumět tomu, proč se dané regiony vyvíjely, tak jak se vyvíjely tak, jak se vyvíjely, a jakým způsobem tento vývoj probíhal.

Tato práce si také klade za cíl objasnit sociální strukturu obyvatelstva na východním pobřeží Jadranu s pomocí epigrafické analýzy nalezených monumentů. Jaké byly počty otroků a kdo byli jejich páni? Kolik veteránů se zde po ukončení vojenské služby usadilo? Kdo byli vlastníci půdy a *villae rusticae*? Jak se projevila kolonizace v náboženské sféře?

Hlavním cílem této práce je shrnout relevantní poznatky o zemědělské produkci na území *Histrie* a v provincii *Dalmatia* v období od konce Republiky do pozdní antiky. Nejvýznamnějším odvětvím zemědělství byla produkce vína a olivového oleje. Ve všech starších publikacích nacházíme informaci, že se jednalo pouze o lokální produkci malých rozměrů a že se zde v žádném případě neprodukovalo dostatečné množství vína a olivového oleje, které by umožňovalo jejich export. Cílem této práce je tato zastaralá tvrzení vyvrátit s pomocí detailní analýzy relevantních lokalit popsanych v obsáhlém katalogu.

Se zemědělskou produkcí souvisí i obchod. Vyskytoval se na východním pobřeží Jadranu mezinárodní obchod? Jak se zboží transportovalo a v čem?

Toto jsou pouze některé otázky spojené se socio-ekonomickou situací venkova na východním Jadranu. Cílem této práce je najít odpověď alespoň na některé z nich.

1.3 Rozdělení práce

Tato práce je rozdělena na dvě hlavní části. První je textová část, která je věnována různým aspektům vybraného tématu a je rozdělená do osmi kapitol. Druhou část tvoří rozsáhlý Katalog lokalit, na kterých je doložená ekonomická aktivita relevantní pro tuto práci.

Druhá kapitola přináší potřebný přehled historických událostí, které formovaly tento region. Hlavní důraz je kladen na řeckou kolonizaci a později na římskou expanzi. Administrativnímu zřízení daných území a jejich přiřazením k Impériu se věnuje třetí kapitola. Při procesu kolonizace byla zakládána města a jejich *ager* byl rozdělen mezi nové kolonisty. Vlastníky půdy lze zjistit díky analýze epigrafických monumentů nalezených na venkově. Sociální status obyvatelstva lze zjistit stejným způsobem.

Hlavní část této práce tvoří čtvrtá kapitola, která se věnuje zemědělské produkci, *villae rusticae* a jejich hospodaření. Z hospodářské produkce na venkově byla nejdůležitější výroba olivového oleje a vína. Pěstování vinné révy a olivovníků se věnuje pátá kapitola. Tento nový druh zemědělské kultivace je hodnocen z pohledu antických autorů, císařské politiky a náboženství. Šestá kapitola objasňuje proces produkce vína a olivového oleje na východním pobřeží Jadranu. Detailní analýza lokalit zahrnutých do Katalogu a jednotlivých součástí lisovacích zařízení jasně vyvrací staré teorie o nízké produkci tohoto typu ve vybraném regionu. V sedmé kapitole jsou popsány další tři druhy významné venkovské produkce: keramické dílny, textilní dílny a solivary.

V osmé kapitole je popsán transport a obchod se zemědělskými produkty.

Každá studie tohoto typu potřebuje uvést relevantním srovnání. Já jsem si vybrala region západního pobřeží Jadranu, kraj Marche a severní Abruzzo ve východní Itálii. Toto srovnání přineslo velmi mnoho zajímavých skutečností a překvapivých analogií.

3 Socio-ekonomická situace venkova od *Caesara* do *Diocletiana*

Tématem této práce je socio-ekonomická situace venkova. To je dosti široké téma, do kterého spadá několik různých problémů. Významným aspektem je administrativní zřízení vybraných regionů, *Histrie* a *Dalmatie*. Ve druhé kapitole byl stručně představen historický vývoj této oblasti, který měl nezanedbatelný vliv na sociální i ekonomický vývoj východního pobřeží Jadranu během staletí římské nadvlády. Ruku v ruce s porážkou barbarských kmenů, původních obyvatel těchto krajů, šla implementace římského způsobu života. Po konsolidaci politické situace a administrativním připojení k Republice, resp. k Impériu, následoval intenzivní proces kolonizace, nejprve na pobřeží a později i ve vnitrozemí. Zakládání kolonií a centuriace jejich *agerů* byl v těchto krajích první krok k dosud nevídané zemědělské exploataci půdy. Tuto příležitost si samozřejmě nenechala ujít ziskuchtivá senátorská aristokracie, která si zabrala nejlepší a nejúrodnější půdu pro sebe. Pro chudé obyvatelstvo velikých italských měst byl odchod do provincií jediným způsobem, jak získat vlastní půdu, které byl v Itálii akutní nedostatek již od 2. stol. př. n. l. I pro veterány byla parcela půdy zaslouženou odměnou po skončení dlouhé vojenské služby. S intenzivní zemědělskou činností souvisí poptávka po levné pracovní síle, což byli samozřejmě otroci. Ti tvořili nepostradatelnou složku a hnací sílu římské ekonomiky. Období 1. stol. bylo pro *Histrii* i *Dalmatii* dobou největšího rozkvětu a ekonomické prosperity, což nám dosvědčují nálezy luxusního charakteru, jakož i literární prameny. V této kapitole se pokusíme přehledně představit jednotlivé výše zmíněné aspekty socio-ekonomického vývoje *Histrie* a *Dalmatie* v období římské nadvlády. Je až fascinující, jak tyto dva sousední regiony mohly z různých důvodů sledovat rozdílné cesty vnitřního vývoje.

3.1 Administrativní zřízení *Histrie* a *Dalmatie*

V r. 49 př. n. l. díky *Caesarovu* zákonu *lex Roscia* získalo obyvatelstvo provincie *Galia Cisalpina* římské občanství. To byl první krok pro připojení tohoto rozsáhlého regionu v podhůří Alp k Itálii. K tomu došlo z *Octavianova* popudu během Druhého triumvirátu

v r. 42 př. n. l. Území *Galie Cisalpina* bylo rozděleno na čtyři části: *regio VIII, IX, X* a *XI*. Tímto aktem se hranice Itálie na severovýchodě posunula až na řeku *Formio* (Rižana, SLO). Hranice Itálie se v tomto místě znovu proměnila ve chvíli, kdy byla *Histria* prohlášena součástí *regio X*. Hraniční řekou se stala *Arsia* (Raša, HR), která tradičně oddělovala území kmene *Histri* od *Japodes*.¹ Přesné datum, kdy byla *Histria* přiřazena k Itálii, bohužel neznáme. Kolem tohoto data se vedly dlouhé diskuse. Podle jedné teorie se tak stalo za *Augusta* a *Tiberia* (4-14 n. l.). Nyní převládá názor, že se tak stalo za *Augusta* a *Agrippy* (18-12 př. n. l.), nejpozději však v r. 12 př. n. l., kdy *Agrippa* zemřel. Nová severovýchodní hranice Itálie pokračovala od pramene řeky *Arsia* severním směrem: horský masiv Učka - hora Čičarija - *Ad Pirum* (Hrušica) - Materija - Škocjan - *Ocra mons* (horský masiv Nanos). Senátem odhlasovaný zákon týkající se administrativního připojení *Histrie* k Itálii, resp. posunutí hranice na řeku *Arsia* se bohužel nedochoval a neznáme ani jeho jméno.²

Histria se stala součástí Itálie a spolu s *Venetii* tvořila *regio X*. Název *Venetia et Histria* se začal používat až od císaře *Aureliana*. Největší změnou, kterou prodělala administrativní správa *Histrie* po připojení k Itálii, se týkala daňové sféry. Půda v soukromém vlastnictví byla osvobozena od *vectigalu*, všichni obyvatelé bez ohledu na jejich osobní statut (římsí občané i *peregrini*) byli osvobozeni od *tributu* i rekrutace. Od *Augusta* byla *Histria* demilitarizovaná a osvobozená od vojenské posádky. Až *Aurelianovou* reformou byla Itálie rozdělena na osm samostatných provincií v pravém smyslu slova, s vlastní administrativní a vojenskou správou. Z *regio X* se stala provincie *Venetia et Histria*, jejíž hlavní město byla *Aquileia*.³

Historický vývoj rozsáhlé provincie *Illyricum* byl velmi odlišný od vývoje v regionu rozlohou malé *Histrie*. Po porážce Batonova povstání bylo *Illyricum* značně devastované a byly nutné rozsáhlé reformy. Už samotná rozloha *Illyrica* od Jadranu až na Dunaj představovala problém. Proto bylo *Illyricum* rozděleno na dvě nové provincie. Pravděpodobně se tak stalo již v r. 10 n. l. Kolem jmen dvou nových provincií zůstávají nejasnosti. Je možné, že se používala současně se jmény *Illyricum Superius* a *Illyricum Inferius*.⁴ Během rozsáhlého mapování Impéria za *Augusta* byla vytvořena detailní mapa

---

¹ Starac 1999, 11.

² Wilkes 1969, 78; Jurkić 1987, 69; Starac 1999, 18, 55-57; Matijašić 2009, 184.

³ Starac 1999, 60-61.

⁴ Jména provincií *Illyricum Superius* a *Illyricum Inferius* i nadále zůstávají předmětem debaty.

provincie *Illyricum Superius (Dalmatia)* s přesně definovanými vnitřními i vnějšími hranicemi zvaná *Forma Dollabelliana*.⁵

Hranice provincie *Dalmatia* na severozápadě tvořila řeka *Arsia* (Raša, HR) a na jihu řeka *Drilon* (Drin, AL). Od pramene řeky *Arsia* se hranice stáčela přibližně severovýchodním směrem k pohoří Snežnik (SLO) a odtud jihovýchodním směrem k prameni řeky *Colapis* (Kupa, HR). Hranice procházela pohořím *Albius Mons* (pravděpodobně Velika Kapela, HR). Hranici ve vnitrozemí lze na některých místech jen těžko definovat, ale s jistotou vedla severním podhůřím Dinárského masivu a dále asi 30 km jižně od řeky *Savus* (Sava, HR) až do ústí řeky Kolubara ve městě Obrenovac (SRB). Severní hranice *Dalmatie* je určena pouze dvěma toponymy *Ad fines* („na hranici“): první *Ad fines* je umístěn do města Topusko (HR), či do blízkého města Velika Kladuša (BiH) a druhé *Ad fines* se nacházelo v městečku Laktaši (BiH). Stanice v Laktaši se nacházela na jedné z hlavních silnic, která spojovala hlavní město *Salonu* s jižní *Pannonií*. *Dalmatia* na východě sousedila s provincií *Moesia*, ale jejich společná hranice není příliš jasně definovaná. Nedochovalo se ani jedno toponymum *Ad fines*. Provoz mezi těmito provinciemi pravděpodobně nebyl tak významný jako mezi *Pannonií* a *Dalmatií*. Hranice směřovala od ústí řeky Kolubara jižně k městu Čačak (SRB), odtud k městu Ivanjica (SRB) a dále k místu, kde dnes v jednom místě hraničí Černá hora, Kosovo a Albánie. Odtud byla hranice podobná jako dnešní hranice mezi Kosovem a Albánií až do místa, kde hraničí s Makedonií. V tomto místě se hranice stočila na západ až k moři jižně od města *Lissos* (Lezhë, AL), kde ústila řeka *Drilon*.⁶

3.2 Vlastnictví půdy a zakládání měst

V průběhu 1. stol. př. n. l. si úrodnou půdu na území *Histrie* pro sebe postupně zabírali členové bohatých senátorských rodin, kteří se často aktivně účastnili vojenských tažení proti barbarům. *Histrie* v té době ještě nebyla součástí Itálie a na území provincií museli majitelé půdy platit daň (*vectigal*), od které byla půda Itálie osvobozena. Stejná situace byla i v *Galii Cisalpina*. Bohatí majitelé půdy podnikali všechny možné politické kroky, aby se tato území přiřadila k administrativě Itálie a jejich majetek by osvobozen od daní. *Marcus Licinius Crassus*, pozdější triumvir, měl své finanční zájmy zastoupené právě

---

⁵ Mócsy 1962, 583, 588-589; Wilkes 1969, 80-84; Mócsy 1974, 39; Barkóczy 1980, 89; Fitz 2000, 65-71; Starac 2000, 43-44; Suić 2003, 100; Kovács 2008, 243-252; Matijašić 2009, 184-185; Dzino 2010, 159-162; Šašel-Kos 2010, 123-130; Kovács 2014, 40-67; Šašel-Kos 2015, 79-82; Dzino 2017, 42-44; Kovács 2018: 163-169

⁶ Wilkes 1969, 78-80; Matijašić 2009, 184-185.

v *Galii Cisalpina* a vedl iniciativu připojení této provincie k Itálii (stalo se tak v r. 42 př. n. l.). Jestli se tato politická lobby vztahovala i na *Histria* není jisté, ačkoli i zde měl *Crassus* své statky.⁷

Na administrativním území *Histrie* se nacházely tři kolonie (*Tergeste*, *Parentium*, *Pola*) a dvě municipia (*Aegida*, *Nesactium*).

Poloostrov, na kterém se nacházelo *Parentium* (Poreč, HR), byl osídlen již od pravěku. *Parentium* bylo po porážce *Histri* velmi brzy romanizováno. Usadila se zde početná skupina římských občanů, kteří vytvořili *conventus civium Romanorum*. Tento konvent pomohl při přidělení municipiálního statusu, ke kterému došlo patrně ještě před r. 45 př. n. l. K velkým změnám došlo během přidělení statutu kolonie, kdy se změnil plán celého města a *ager* byl rozdělen centuriací. Přesný rok přidělení statutu kolonie není bohužel znám. Stalo se tak patrně na poč. 1. stol. n. l. na konci *Augustovy* vlády, či za *Tiberia*. Směr centuriace *ageru* se plně přizpůsobil směru této silnice, ne naopak. Hranice *ageru* byla na jihu tvořena Lidským kanálem a na severu údolím řeky *Mirny*.⁸

Pola (Pula, HR) byla *histrijským oppidem* již od 11. stol. př. n. l. a od té doby je kontinuálně osídlená. Jaký byl status osídlení před založením kolonie, není bohužel jasné, protože nemáme žádné epigrafické či jiné záznamy. Lze předpokládat podobný vývoj jako u *Parentia*. *Pola* se stala kolonií za *Caesarovy* diktatury (46 či 45 př. n. l.) a nesla název *Colonia Pietas Iulia Pola*. Na nápisu z 2. stol. bylo uvedeno jiné jméno, *Colonia Iulia Pola Pollentina Herculanea*. *Ager Pole* byl na severu ohraničen Lidským kanálem a na východě řekou *Raša*. Centurie byly orientované stejným směrem jako centurie v *ageru* sousední kolonie *Parentium*.⁹

Na rozlehlém území *Dalmatie* se nacházelo pouze pět kolonií (*Iader*, *Salona*, *Narona*, *Aequum*, *Epidaurum*) umístěných na pobřeží, či v jeho blízkosti, a početná skupina municipií, jejichž přesný počet není znám. Např. *Liburnie*, která byla administrativní součástí Skardonitánského konventu, byla z celého pobřežního pásu *Dalmatie* nejhustěji osídlená. Nacházela se zde jedna z kolonií (*Iader*) a asi 30 municipií. To bylo dáno historickým vývojem této oblasti již před příchodem Římanů, kdy zde *Liburni* založili velké množství samostatných sídel. Skardonitánský konvent se sídlem ve *Scradoně*

---

⁷ Starac 1999, 53-54; Suić 2003, 157-158.

⁸ Starac 1999, 125-133; Bulić 2012, 52.

⁹ Suić 1955, 3-5; Jurkić 1987, 68; Starac 1999, 133-135; Bulić 2012, 52, 69.

(Skradin, HR) měl za úkol řešit spory a problémy mezi původním obyvatelstvem tohoto severního regionu *Dalmatie*.¹⁰

Iader (Zadar, HR) je jediné liburnské sídliště, které dosáhlo koloniálního statusu. Po vítězství u *Actia* v r. 31 př. n. l. následovala vlna zakládání nových kolonií, do které lze přiřadit i *Iader*. V *Iaderu* nenacházíme mnoho důkazů pro usídlování veteránů. Jejich nápisy jsou řídké. V okolí *Iaderu* se dochovala centuriace, která ovšem ve srovnání s koloniemi *Pola* a *Perentium* v počtu jednotlivých centurií značně zaostává.¹¹

Salona byla nejdůležitějším přístavem kmene *Delmatae* v Kaštelanském zálivu. Díky své strategické pozici byla předmětem řeckého i římského zájmu již ve 2. stol. př. n. l. *Salona* získala status kolonie mezi lety 45 a 27 př. n. l. a nesla nové jméno *Colonia Martia Iulia Salona*. Mohlo se tak stát již za *Caesara*, který tímto odměnil věrný konvent římských občanů po skončení občanské války (47-44 př. n. l.), aby posílil svou pozici v regionu, či až za *Octavianu* (34-33 př. n. l.), který tímto krokem chtěl posílit svou pozici proti *Marcu Antoniovi*. Sídli zde Salonitánský konvent, který měl za úkol řešit spory a problémy mezi původním obyvatelstvem tohoto středního regionu *Dalmatie*. Centuriace *ageru* je i dnes poměrně dobře dochovaná.¹²

Jediná kolonie ve vnitrozemí *Dalmatie* bylo *Aequum* (Čitluk, HR) založené *Claudiem* jako veteránská kolonie. Kromě *Aequua* se v regionu střední *Dalmatie* nacházelo sedm *municipií* etnicky především delmatského charakteru. Přesné datum založení kolonie není známé. *Claudiovu deducto* předpokládáme kvůli jménu *Colonia Claudia Aequum*. Stalo se tak pravděpodobně po odchodu *legio VII CPF* z tábora v *Tiluriu*, přičemž její veteráni získali *missio agraria* v *ageru* nové kolonie.¹³

Narona (Vid kod Metkoviće, HR) byla důležitým obchodním centrem již v době řecké kolonizace. Nejpozději ve 4. stol. zde vzniklo řecké *emporium*, které dále pomohlo ekonomickému růstu *Narony*. Zdá se pravděpodobné, že *Narona* zastávala v době římské expanze na východním pobřeží Jadranu důležitější pozici než *Salona*. Status kolonie *Narona* získala před r. 27 př. n. l. jako odměnu za věrnost v bojích při občanské válce a nesla jméno *Colonia Iulia Narona*. *Narona* vzkvétala jako obchodní a administrativní

---

¹⁰ Wilkes 1969, 192-193; Starac 2000, 51.

¹¹ Suić 1955, 3-5; Wilkes 1969, 207-209; Starac 2000, 89-92; Kadi 2019, 99, 101, 107; Kadi 2020, 107, 111.

¹² Suić 1955, 4-5; Wilkes 1969, 220, 223, 226-227; Demicheli 2007, 34-35.

¹³ Wilkes 1969, 238-239, 242-244; Ferjančić 2002, 214.

centrum. Sídlil zde Naronitánský konvent, který měl za úkol řešit spory a problémy mezi původním obyvatelstvem tohoto jižního regionu *Dalmatie*.¹⁴

Epidaurum je v pramenech poprvé zmíněno jako *Caesarovo praesidium* při bojích proti *Pompeiovi* v r. 47 př. n. l. (*Caesar De Bello Alexandrino* 44), kdy bylo zachráněno intervencí *Publia Vatinia*. Existence konventu římských občanů nebyla potvrzena. Status kolonie získalo *Epidaurum* pravděpodobně také za *Caesara* jako odměnu za věrnost v době občanské války.¹⁵

3.4 Vlastníci půdy

Určení vlastnictví půdy v období pozdní Republiky a v době Impéria je komplikovaný proces. Je nutné srovnat údaje v antických pramenech s epigrafickými nálezy. Více informací máme opět pro území *Histrie*, která byla častěji zmiňovaná v pramenech, a to především v 1. stol. př. n. l. a 1. stol. n. l., kdy byla kolonizace jejího území nejintenzivnější. Analýzou této problematiky se zabývala A. Starac ve své disertaci a několika člancích (Starac 1991, 1999, 2000, 2006). V 2. pol. 1. stol. př. n. l. vlastnily rozsáhlé pozemky na území *Histrie* bohaté senátorské rodiny a úzký kruh přátel *Augusta*, jakož i císař sám. Na území *Dalmatie* známe pouze několik vlastníků půdy, a to především díky analýze epigrafických monumentů. Zde se opět jasně ukazuje rozdíl mezi stavem bádání o *Histrii* a *Dalmatii*.

Epigraficky je možné dokázat přítomnost římské pozemkové aristokracie díky nápisům, které dedikovali jejich propuštěnci, bývalí otroci či klienti, kteří přejímali jméno svého bývalého pána. Existuje i několik stručných zmínek o vlastnictví půdy několika soukromých osob v pramenech.

Císař sám byl soukromým vlastníkem značného majetku, mezi který spadala samozřejmě i půda. *Octavianus*, ještě než se stal *Augustem*, vlastnil půdu na území *Histrie*, podobně jako řada jeho přátel a podporovatelů. Císařské vlastnictví dosvědčují epigrafické monumenty propuštěných císařských otroků, členů *familiae Caesaris*. S počátkem *Principátu* souvisí vznik císařského *fiscu*, kam plynuly daně z císařských provincií (*tribut* a *vectigalia*) a zisky z císařova soukromého majetku. Zatímco daně ze senátorských provincií a z Itálie šly do staré státní pokladny (*aerarium populi Romani*). Speciální druhy daní, např. daň z dědictví (*vigesima hereditatum*), byly odváděny do *aerarium militare*,

---

¹⁴ Wilkes 1969, 245-251.

¹⁵ Wilkes 1969, 252-254; Starac 2000, 43-44.

nové pokladny zřízené *Augustem* pro pokrývání potřeb vojska. Až v době Dominátu byly všechny pokladny spojeny v jednu. *Fiscus* spravovali otroci vybraní císařem, členové *familiae Caesaris*. V průběhu let se jasná hranice mezi císařovým soukromým majetkem a příjmy z císařských provincií pomalu vytrácí. Císařův soukromý majetek (*patrimonium, res privata*) zahrnoval zemědělskou půdu, produkční centra či *figlinae* a také doly. Zemědělská půda v císařském vlastnictví se nacházela po celém Impériu, v Itálii i v provinciích, a v průběhu desetiletí se stále násobila. *Augustus* ustanovil centrální administrativní aparát pro dohled nad *fiscem* v Římě a od *Vespasiana* sídlil císařský úřad pro dohled nad *fiscem* na území *Histrie* v *Pole* (InscrIt X 1: 50, 598). Možná tato změna souvisela i s přechodem rozsáhlého majetku *Calvile Crispinille* (*figlina* a latifundie na Lorunu) a *Caia Laecania Bassa* (*figlina* ve Fažaně a latifundie na souostroví Brijuni) do císařského *fiscu*. Císařské statky fungovaly stejně jako statky v soukromém vlastnictví: pronajímaly se, nebo je vedl *vilicus*.¹⁶

Císařské statky se v *Dalmatii* s jistotou nacházely v okolí kolonie *Narona*, odkud pocházejí tři nápisy osvobozených císařských otroků (CIL III 1792, 1839, 1865). Podle jedné teorie by císařský majetek v okolí *Narony* mohl mít svůj počátek již v *Caesarově* období, kdy zde sídlil jeho legát *Vatinius* během vojenských tažení proti *Delmatae*. Další dva nápisy propuštěných císařských otroků se našly v severní *Dalmatii*. Ukazují na možnost existence císařských statků. Jedná se však o izolované nálezy, a tak je možné, že šlo pouze o místa, kde se po propuštění usídlili.¹⁷

3.5 Veteráni a jejich postavení ve společnosti

Tématem veteránů a jejich postavení ve společnosti se zabývá celá řada článků i knih. Více pozornosti bylo věnováno veteránům, kteří se v důchodu věnovali zemědělství než těm, kteří se rozhodli věnovat řemeslům, či obchodu. Tradiční pohled na veteránskou problematiku je následující: veteráni se po ukončení služby odebrali na venkov, kde dožili v míru obdělávající svůj kus země. Jejich odměnou po ukončení vojenské služby byly peníze (*missio nummaria*), či parcela země, na které si mohli postavit dům a žít díky tomu, co vypěstovali (*missio agraria*). Od konce vlády císaře *Hadriana* veteráni získávali především finanční odměnu.¹⁸

---

¹⁶ Starac 1991, 100; Matijašić 1998, 80; Starac 1999, 56, 71-73; Basić 2015, 66-67.

¹⁷ Cambi 1986, 103-104; Starac 2000, 52-53; Basić 2015, 41, 59-65.

¹⁸ Nicolay 2007, 160; Hall 2013, 14-16.

Na území *Dalmatie* je usídlování veteránů epigraficky doloženo až od poč. 1. stol. n. l., ačkoli prameny naznačují, že *Caesar* usídlil část svých veteránů po vítězství nad Pompeiem v *Epidauru*. S. Ferjančić ve své obsáhlé studii o veteránech v balkánských provinciích nashromáždila celkem 104 epigrafických monumentů nalezených na území *Dalmatie*. Nejvíce veteránských nápisů pochází z měst na pobřeží a kolem legionářských táborů. Ze *Salony* pochází polovina nápisů (52), z *Narony* (17), z *Iaderu* (5) a z *Aequa* (4). Z okolí legionářských táborů *Burnum* a *Tilurium* pochází pouze 11 nápisů. Zajímavé je, že z *Epidaura* nepochází ani jeden veteránský nápis. Zbývajících 15 nápisů pochází z menších *municipií* především z vnitrozemí provincie. Původ veteránů (formule *domo*) je označen na 34 nápisech, z čehož je jasné, že zde tito muži zůstali po ukončení aktivní služby. Pouze 11 veteránů bylo *delmatského* původu. Ti se po ukončení služby vrátili domů.¹⁹

Založení kolonie *Aequum* není přesně datované. Kvůli jejímu epitetu *Claudia* je řazena mezi *deducto* císaře *Claudia*. S. Ferjančić nabízí možnost, že jméno *Claudia* může představovat i *deducto* císaře *Nerona*. Že se skutečně jednalo o veteránskou kolonii dokazuje nápis (CIL III 2733): *post col(oniam) ded(uctam) creatus*. I přes to, že *Aequum* bylo od počátku veteránskou kolonií, pochází odtud jen čtyři veteránské nápisy. *Ager* kolonie, ve kterém se nedochovaly stopy po centuriaci, byl rozdělen mezi veterány dvou dalmatských legií, *legio VII CPF* a *legio XI CPF*. Můžeme si představit, že založení této kolonie pro veterány legií VII a XI ze strany císaře *Claudia* znamenal projev díků vojákům, kteří mu v r. 42 n. l. zůstali věrní a nepřidali se k legátovi *Dalmatie Scribonianovi*, který se sám chtěl stát císařem.²⁰

Založení veteránského sídliště blízko Roški slap na řece Krka, jehož jméno neznáme, je díky epigrafickým nálezům datováno na konec vlády *Augusta*, či na počátek vlády *Tiberia*. Skupina veteránů společně získala půdu v této oblasti. Vedl je pravděpodobně *Appinnius Quadratus* (CIL III 2817), *centurio veteranorum*, který velel jednotce veteránů znovu povoláných do služby, když se vzbouřily barbarské kmeny při Batonově povstání (6-9 n. l.). Po potlačení Batonova povstání v r. 9 n. l. tito veteráni získali půdu jako odměnu za jejich službu. Z této lokality pocházejí tři monumenty veteránů *legio XI* (CIL

---

¹⁹ Ferjančić 2002, 210, 314 (Tab. 1.2).

²⁰ Ferjančić 2002, 214.

III 2818 (p 1626), CIL III 9885 (p 1475), CIL III 6418 = 9896 (p 2328,114)) a jeden monument veterána *legio IV Macedonica* (CIL III 2817) datované do 1. pol. 1. stol.²¹

Na monumentech veteránů lze dobře vidět sociální skladbu společnosti. Někteří veteráni si nechali zhotovit náhrobek podle závěti, nechal ho vytesat dědic po smrti veterána (*testamento fieri iussit*), jiní si ho nechali zhotovit ještě za života (*vivo fecit*). Někteří veteráni měli manželky, či družky (*uxor, contubernali*) a děti (*filia, filius*), druhým nechali náhrobek vytesat rodiče (*parentes, mater, pater*), či sourozenci (*soror, frater*). Někteří veteráni byli finančně zajištěni a vlastnili otroky, které nechali odkazem v závěti osvobodit (*patrono - libertus/liberta*), a dokonce jim zaplatili náklady na pohřeb (*libertus libertabusque*), či naopak propuštěný otrok zaplatil náhrobek svému patronu (*libertus/liberta patrono posuit*). Na některých náhrobcích je i zmíněna velikost pohřební parcely (*in fronte, in agro*). Ne všechny epigrafické monumenty jsou funerálního charakteru, máme doložené i dedikace císaři, či bohům. Některé nápisy veteránů pocházejí z kolonií, kde se veteráni usídlili a zastávali i vážné úpravní posty (*decurioni, questori, pontifici, Ilviri*). Jiné nápisy pocházejí z venkova, což by mohlo ukazovat na skutečnost, že se veteráni nechali pohřbit na svém statku, *ville rustice*, a byli součástí *missio agraria*. Bohužel, doposud ani jeden veteránský nápis nebyl nalezen v rámci *villy rustici*, tudíž nemůžeme ani jednoho veterána s jistotou spojit s venkovským životem na území *Histrie*, či v *Dalmatii*.

3.6 Otroci, osvobození otroci a jejich majitelé

O životě běžných lidí v době panování římských císařů se nám bohužel příliš informací nedochovalo. Jedním ze zdrojů, které máme k dispozici, jsou nápisy a jejich epigrafická analýza. Nápisy otroků či osvobozených otroků nám pomáhají určit jejich bývalé majitele, patrony. Někteří otroci byli osobním majetkem císaře (*familia Caesaris*), ale většina z nich patřila soukromým osobám. Na území celé *regio X* se dochovalo 1611 monumentů, které lze spojit s osobami bývalých otroků. Ve srovnání s tím je počet 405 monumentů tohoto druhu nalezených v celé provincii *Dalmatii* velmi nízký.²² Jen na území kolonie *Pola* bylo nalezeno 155 nápisů osob, které uvádějí svůj status propuštěného otroka či otrokyně.²³ Není pochyb o tom, že mnoho dalších se rozhodlo svoji minulost v otroctví zatajit a v případě, že si nechali vyhotovit epigrafický

²¹ Zaninović 1970, 498-500; Ferjančić 2002, 218-219.

²² Tato čísla byla vyhledána díky databázi EDSC (Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby) pod osobním statusem *liberti/libertae*. Vyhledáno 27.3.2021.

²³ Starac 1991, 93.

monument, tuto skutečnost vynechali. Kromě těch šťastnějších, kteří získali svobodu, tisíce otroků zůstali v otroctví celý život a jako otroci zemřeli. Přesné počty takových lidí je nemožné vyčíslit, ale není pochyb o tom, že jich byly statisíce. Prosperita Římského státu, již od dob Republiky, a především v době Impéria, měla svůj základ právě v levné pracovní síle, která byla maximálně využívána ve všech možným odvětvích. Nejčastěji v zemědělství, ale také v kamenolomech, dolech a na stavbách.

4 Zemědělská produkce jako základní kámen římského hospodářství

4.1 Antické prameny

Antické literární prameny zaujímají při objasnění problematiky římského hospodářství, a především zemědělství, nezastupitelné místo. Jejich počet je jasně daný a existuje jen velmi malá pravděpodobnost, že se v budoucnu objeví nové doposud neznámé dílo relevantní pro tento segment hospodářství. Nejvýznamnějšími autory, kteří se zabývali zemědělstvím jakožto nejvýznamnějším odvětvím římského hospodářství, byli tzv. *Scriptores rei rusticae*: *Cato*, *Varro*, *Columella* a *Paladius*.²⁴

4.2 Počátky a rozvoj intenzivního zemědělství na pobřeží východního Jadranu

První důkazy pro intenzivní zemědělské využití rozsáhlých pozemků na území *Histrie* je možné datovat do pol. 1. stol. př. n. l. Do měst na pobřeží proudili noví osadníci především z Itálie. Nejúrodnější půda kolem pobřeží a v okolí budoucích kolonií *Pola* a *Parentium* byla odejmuta poraženým *Histri* a mezi sebou si ji rozdělila bohatá senátorská aristokracie. Na venkově byly zakládány menší statky i veliké latifundie, na kterých kromě otroků pracovali i klienti peregrinského statusu z řad původních obyvatel. Tak se šířila romanizace a původní obyvatelstvo přejímalo římskou kulturu i způsob hospodaření. Po skončení občanské války byla situace na území *Histrie* opět stabilní a následovalo období ekonomického růstu pro nové osadníky i členy bohaté aristokracie. *Agery* kolonií byly intenzivně kolonizovány, zemědělská produkce se s každou sezonou zvyšovala a frekvence obchodu s Itálií, námořního i suchozemského, se mnohonásobně zvětšila. Ekonomická síla *Histrie* spočívala především na zemědělské produkci: pěstování vinné révy a olivovníků v přímořských oblastech a na úrodných rovinách, a také

---

²⁴ Matijašić 1998, 65-66.

pastevectví (mléko, sýry, maso, vlna) na loukách ve vyšší nadmořské výšce. Také těžbu dřeva a kamene a produkci soli nelze zanedbat, ačkoli pro ně nemáme mnoho důkazů.²⁵

Provincie *Dalmatia* byla kolonizována již za *Augusta*, ale až po konečné porážce Batonova povstání (6-9 n. l.) lze hovořit o skutečně intenzivní kolonizaci tohoto území. Tento proces se nejdříve soustředil na pobřežní pás s mnoha ostrovy. *Agery* kolonií *Iader*, *Salona*, *Narona* a *Epidaurum* byly rozdělené centuriací a začalo, podobně jako na území *Histrie*, období intenzivního zemědělského využívání nejúrodnější půdy. Ačkoli je *Dalmatia* rozlohou mnohonásobně větší než *Histria*, zdá se, z dochovaných pramenů i archeologických nálezů, že intenzita produkce zde byla mnohonásobně nižší, nerozvinul se zde trend zakládání rozsáhlých latifundií, ani přítomnost bohaté senátorské aristokracie není tak častá. Navíc důkazy pro zemědělskou produkci římského typu máme pouze v úzkém pásu podél pobřeží, zatímco vnitrozemí zůstávalo po dlouhou dobu romanizací nedotčené.

4.3 Problém terminologie: Co je to *villa*?

Základní jednotkou římského hospodářství byla *villa rustica*. Jednalo se o venkovskou usedlost, jejíž hlavní funkcí byla zemědělská produkce. *Villae rusticae* se rozvinuly na území Itálie v době Republiky, kdy byla půda obdělávána drobnými zemědělci. Tento typ venkovského osídlení se postupně objevuje na všech územích dobytých Římany. *Villae* se v průběhu několika staletí stanou synonymem tradičního římského stylu života a jedním ze symbolů romanizace na původně barbarském území, které bylo připojeno k Impériu jako provincie.

Termín *villa rustica* se v archeologické literatuře tradičně používá pro označení venkovského osídlení, které je menší než *vicus*. To je velmi zjednodušené vysvětlení, které ne vždy platí. V původním smyslu termín *villa rustica* označoval venkovskou usedlost hospodářského a produkčního charakteru. V průběhu času se některé *villae* natolik transformovaly, že jejich hospodářská část byla mnohem menší, či úplně zanikla na úkor části obytné. Z tohoto důvodu je velmi nepatřičné označovat např. komplex v zátoce Verige na ostrově Veli Brijun (l.č. 75) jako *villu rusticu*.

Villae lze rozdělit do tří základních skupin podle zastoupení obytné a hospodářské funkce:

a) *villa* bez hospodářské funkce, kde je přítomna pouze luxusní rezidenční část

---

²⁵ Begović – Schrunk 2002, 113; Jurkić 1987, 66-67.

b) *villa*, kde je přítomná současně hospodářská i rezidenční část

c) *villa*, kde je hospodářská část důležitější než část obytná

Na území *Histrie* i v *Dalmatii* nacházíme především *villae* ze skupiny b) a c).²⁶

4.4 Vlastnictví *villae*

Na území *Histrie* lze na základě epigrafických důkazů připsat vlastnictví několika specifických *villae* prominentním italským rodinám senátorského stavu.

Rodina *Laecanii* přišla na území *Histrie* buď již za *Caesara*, nebo až po bitvě u *Actia* za *Augusta*. Byli úzce provázáni s členy julsko-klaudiovské dynastie a byli považováni za jejich blízké přátele. Největšího rozmachu rodina dosáhla v době *Caia Laecania Bassa* a jeho syna stejného jména v pol. 1. stol. n. l. *Caius Laecanius Bassus* starší se stal *praetorem* za *Tiberia* a *consulem suffectus* v r. 40 za *Caliguly*. *Caius Laecanius Bassus* mladší se stal konzulem za *Nerona*. Mezi lety 40-60 n. l. byli *Laecanii* na vrcholu moci. Při výzkumu *villy* v zátocce *Verige* na ostrově *Veli Brijun* (l.č. 67) bylo nalezeno množství střešních tašek s kolkem *Laecanii*, které nebyly nalezeny na žádné jiné *villae* na území *Histrie*. To ukazuje na skutečnost, že si střešní tašky vyrobili pouze pro svoje soukromé potřeby pro přestavbu této *villy*. Na základě těchto kolků je vlastnictví souostroví *Brijuni* připisováno právě rodině *Laecanii*. Kromě *Brijuni* vlastnili *Laecanii* i velikou *figlinu* ve *Fažaně* (l.č. 68), která se nacházela na pevnině přímo naproti *Brijuni*.²⁷

Situace s vlastnictvím latifundie *Lorun* (l.č. 18) je poněkud komplikovanější. Poloostrov *Lorun* a jeho okolí byly od 1. stol. n. l. jedna veliká hospodářská usedlost. V zátocce *Santa Marina* se nacházela *villa maritima*, sídlo vlastníka, s produkčním centrem na výrobu olivového oleje, na mysu *Kupnaja* bylo veliké *vivarium* a na jižní straně poloostrova *Lorun* stála veliká *figlina*, která produkovala amfory a další keramické předměty. Hlavním produktem této dílny byly amfory, mezi kterými převládal typ *Dressel 6B*. Na těchto amforách se dochovalo víc než 1 900 kolků, které pomohly určit několik majitelů této dílny. Mezi nejslavnější patřil *Sisenna Statilius Taurus*, mladší syn známého *Statilia Taura*, *Augustova* přítele. *Sisenna Statilius Taurus* byl patrně první vlastník a stavitel této *figliny* (10-40 n. l.) a v okolí *Lorunu* je dosvědčen na několika epigrafických

---

²⁶ Suić 2003, 323.

²⁷ Rostovtzeff 1957, 235, 237; De Franceschini 1998, 796; Starac 1999, 79; Begović – Schrunck 1999-2000, 436; Begović – Schrunck 2002, 113, 116.

monumentech²⁸. Po něm *figlinu* vlastnila *Valeria Messalina*, třetí manželka císaře *Claudia (caesaris uxor)*. Další dosvědčenou vlastnící tohoto rozsáhlého majetku byla *Calvia Crispinilla*, která se za *Neronovy* vlády domohla vysoké funkce na císařském dvoře (*magistra libidinum Neronis*). Za *Domitiana* přešla *figlina* i celá latifundie do císařského vlastnictví, protože *Calvia Crispinilla* neměla vlastní potomky, a zůstala v něm s jistotou až do konce *Hadrianovy* vlády. Poté kolky se jmény císařů z amfor mizí, ale produkce pokračovala i dále. Z výzkumů vyplývá, že tato *figlina* kontinuálně fungovala až do 3. stol. n. l., i když ve zmenšeném objemu.²⁹

4.5 Hospodaření *villae rusticae*

Prosperita celého římského státu, ne pouze jeho hospodářství, byla podmíněna levnou pracovní silou, kterou tvořili především otroci. Ve velkém se používali právě v zemědělství, dále pak v dolech, kamenolomech a hrnčířských dílnách. O použití otroků v zemědělství nás informují *Cato*, *Varro* i *Columella* ve svých dílech o agrikultuře. *Villa rustica*, jako základní jednotka římského zemědělství, měla svého vlastníka. To mohl být stát (byla součástí *fiscu*) nebo soukromý majitel. Bez ohledu na druh vlastnictví, *villa* a její pozemky, aby byly maximálně profitabilní, potřebovaly stálý dohled. Správcem *villy* mohl být *vilicus*, který dohlížel na otroky obdělávající půdu, či jiný administrativní vedoucí jako např. *actor*, *procurator* či *dispensator*, který pracoval jako dohlížitel i nad nájemci půdy v rámci rozlehlejších statků. Na těchto pozicích pracovali otroci či propuštění otroci. Velmi zřídka byli majitelé půdy či osoby, které si půdu pronajaly, stále přítomni a osobně dohlíželi na obdělávání půdy, ačkoli to antičtí autoři vřele doporučovali. Zřídka kdy majitel žil po celou dobu na svém statku. Rozsáhlé císařské statky či soukromé latifundie byly často z části pronajímány drobným zemědělcům (*coloni*) a částečně obhospodařovány otroky pod dohledem *vilica*. Jak na výběr nájmu od *coloni*, tak i na *vilica*, dohlížel v těchto případech výše postavený *actor* či *dispensator*.

---

²⁸ InscrIt X 3, 104 = CIL V 457: *T(itus) Statilius / Tauri l(ibertus) / Cladus / Statilia Tauri l(iberta) / Quarta vivi / fecere fidei l(iberto)*. InscrIt X 2, 9 = CIL V 332: *[Stati]lia Sisennae / [St]atili Tauri pont(ificis) [l(iberta)] / [Harm]onia(?) sibi et T(ito) Stat[ilio] / [filio i]nfelici[ssimo]*. InscrIt X 2, 225: *Attico / fabr(o) fer(rario) / Sisennian(o) / Venusta / cons(erva) fecit*. InscrIt X 2, 261: *T(itus) Statilius Sisennae / Tauri / sibi et suis / v(ivus) f(ecit)*.

²⁹ Benario 1970, 73-74; Baldini – Matijašić – Tassaux 1997, 193-198; Starac 1997, 150; Starac 1999, 53-54; Zaninović 2001, 153; Carre – Kovačić – Marchiori – Rosada – Tassaux 2005, 106-107; Kovačić 2005a, 141; Carre – Kovačić – Marchiori – Rosada – Tassaux 2006, 281; Kovačić 2006a, 221-222; Kovačić 2006b, 224; Kovačić 2007a, 243; Kovačić 2008a, 268; Carre – Kovačić – Marchiori – Rosada – Tassaux 2008, 160; Kovačić 2009, 343; Kovačić 2010a, 357-359; Kovačić – Marchiori – Marion – Rosada – Tassaux 2011, 519-521; Kovačić 2011, 390-392; Rouse – Tassaux 2012, 1; Kovačić 2012b, 371-373; Rouse – Carre – Kovačić 2013, 2; Goldsworthy 2014, 178-179, 218-219, 241; Rouse – Munda – Benčić – Gergeta Stončić – Vaschalde – Maggi – Dumas 2018, 4-8;

Nájem byl zpravidla krátkodobý (na pět let) a platil se ročně penězi, v naturáliích či kombinací obojího.³⁰

Skupina nápisů, které zmiňují *vilica* či *vilicu*, není příliš početná. Na území *Histrie* není zaznamenán ani jeden nápis zmiňující *vilica* či *vilicu* ve funkci správce zemědělské usedlosti. V *Dalmatii* se dochoval jeden unikátní nápis zmiňující ženu-*vilicu* a jedenáct nápisů zmiňujících *vilica*, který pravděpodobně zastával funkci dohlázele na *ville rustice*.

4.6 Kultivace půdy a druhy zemědělské produkce na venkově

Plánovanou kultivaci půdy na východním pobřeží Jadranu dokládá zakládání plantáží s kvadratickými dírami vytesanými do skalnatého podloží. Takové sofistikované řešení je díky novým výzkumům doložené jak na území *Histrie*, tak i v *Dalmatii*. Na území *Histrie* byly takové díry objeveny v zátocě Marić (l.č. 47), na poloostrově Vižula (l.č. 87) a na mysu Kamenjak (l.č. 89), zatímco v *Dalmatii* pouze na lokalitě Kumenat (l.č. 116). Můžeme předpokládat, že se v nich pěstovaly olivovníky, vinná réva či ovocné stromy. Rozměry děr na jednotlivých lokalitách se mezi sebou liší, podobně i rozestupy mezi nimi. Nejednalo se tedy o unifikovaný způsob zakládání plantáže, ale spíše o adaptaci ideje na dané lokální podmínky. Tímto způsobem se zajistilo dostatečné množství půdy pro výsadbu specifických plodin. Náklon svahu na mořském břehu byl na těchto lokalitách nezanedbatelný a půdu odtud postupně odnášela eroze do moře. Tak se děje i dnes. Díky skalnatému podloží, které akumuluje teplo, jsou tyto kraje ideální pro kultivaci révy a olivovníků, ale nedostatek úrodné půdy byl vždy problémem. Tímto způsobem se vlastníci latifundií postarali o zemědělské využití i původně méně vhodných parcel.

5 Pěstování olivovníků a vinné révy, resp. produkce olivového oleje a vína

5.3 Kulty a zemědělství

Varro uvádí, že bohyně *Minerva* byla ochránkyně vinohradu a *Venuše* ochránkyně zahrad, a pro dobrou úrodu bylo potřeba je uctívat.³¹ V *Illyricu* se dochovaly tradiční kulty spojené se zemědělstvím, které se postupně spojily s kulty římského pantheonu (náboženský synkretismus). Velmi rozšířené uctívání kultu boha *Silvana-Pana* a jeho ženského protějšku *Silvany* ve vnitrozemí *Dalmatie* je právě odrazem takového

---

³⁰ Zaninović 1995, 89; Carlsen 2013, 58-59, 70, 75-85.

³¹ *Varro De Re Rust.* 1.6.

autochtonního kultu nějakého přírodního božstva, který byl uctíván na území kmene *Delmatae* již před příchodem Řeků i Římanů. *Illyrské* božstvo spojené s ochranou stád, úrodností půdy i zvířat bylo ztotožněno se *Silvanem-Panem* a na reliéfech bylo vyobrazeno v řeckém stylu. *Silvanus* byl vyobrazován jako muž s kozlíma nohama, na hlavě měl kozí rohy a mohl mít i plnovous, nebo byl hladce oholený. Mezi jeho atributy patřil kozel, pastýřská hůl *pedum*, flétna *syrinx*, hrozen a někdy měl přes ramena přehozenou zvířecí (panterí) kůži *nebris*. Kult *Silvana* a *Silvany* se v některých aspektech podobá kultu *Libera* a *Libery*, a proto není překvapením, že se oblast jejich uctívání překrývá. Kult boha *Libera* si sebou přinesli první římské kolonisté již v době Republiky. V tomto raném období je kult dosvědčen v *Naroně* (pol. 1. stol. př. n. l.). Kult boha *Libera* a jeho ženského protějšku, bohyně *Libery*, byl široce rozšířen po celém Impériu. V pestrém panteonu božstev uctíváných na východním pobřeží Jadranu zastával kult plodnosti, vinné révy a svobody výjimečné místo. *Liber* patřil mezi původní italská božstva a byl součástí *Aventiské triády* (*Ceres*, *Liber* a *Libera*). *Liberovy* chrámy často nalézáme ve městech, ale tento kult byl úzce spojen také s venkovem a zemědělstvím.³²

6 Produkce vína a olivového oleje v antice

Produkcí vína a olivového oleje lze rekonstruovat s pomocí informací, které nacházíme u antických autorů, a také díky archeologickým výzkumům, které nám přinášejí hmatatelné důkazy. Víno a olivový olej se používaly v každodenním životě, jak v kultovní, tak i v civilní sféře, od císařského paláce až po nejchudší obydlí. Spotřeba vína a olivového oleje byla enormní a narůstala s tím, jak se rozšiřovalo území Impéria. Tak se šířila kolonizace a romanizace, jejichž symboly byly kromě jiného i produkce a konzumace vína a olivového oleje. S rozšiřováním Impéria se však zvětšovalo i území, na kterém se mohly pěstovat vinná réva a olivovník, resp. produkovat víno a olivový olej. Toto odvětví zemědělské produkce bylo podle antických autorů nejprofitabilnější, a tak se na něj zaměřila většina vlastníků *villae rusticae* po celém Středomoří. Nejinak tomu bylo na území *Histrie* v průběhu 1. stol. př. n. l., a o něco později i v *Dalmatii*. Pro tato území nemáme mnoho antických pramenů, jako např. pro Itálii, proto zde nastupuje archeologie,

---

³² Rendić-Miočević 1955, 6-9; Zaninović 1984a, 245-246, 250-251; Rendić-Miočević 2007, 33-36; Perinić 2016, 7-9; Glavičić 2002, 5-7; Hančević 2004, 242; Rendić-Miočević 2007, 33-35.

která nám přináší v některých případech až překvapivě veliké množství nesporných důkazů této speciální produkce.

6.1 Popis produkce vína a olivového oleje u antických autorů

Antičtí autoři velkou část svých děl o zemědělství věnovali popisu produkce vína a olivového oleje, která tvořila základ hospodářské produkce *villae rusticae*. Detailní popis zpracování hroznů a oliv, včetně potřebné pracovní síly a vybavení lisoven najdeme u všech *Scriptores rei rusticae*. Jejich díla jsou cenným zdrojem informací při rekonstrukci celého produkčního procesu od sklizně, přes lisování až po skladování výsledných produktů.

6.2 Calcatorium

Jak již bylo uvedeno, nasbírané hrozny bylo nutné zpracovat v nejkratší možné době, protože rychle podléhaly zkáze. Prvním krokem zpracování bylo šlapání hroznů. Tím se získal první mošt, ze kterého se fermentací získávalo nejkvalitnější víno. Hrozny se šlapaly v keramických nádobách či kamenných recipientech různého tvaru. V případě, že sklizeň probíhala na rozlehlé ploše a množství hroznů bylo veliké, šlapání probíhalo v mělkých zděných bazénech, tzv. *calcatorium*.³³

Calcatorium se dochovalo na následujících lokalitách: záliv Paltana (l.č. 84) (?) na území *Histrie* a Muline na ostrově Ugljan (l.č. 108), Bunje na ostrově Brač (l.č. 166) a Mirine (l.č. 196) v *Dalmatii*. Malý počet lokalit (3 až 4) s dochovaným *calcatoriem* neznámá, že se víno produkovalo jen v minimální míře, ani že na ostatních lokalitách se neprodukovalo vůbec. Jak je uvedeno výše, hrozny se mohly šlapat i v menších nádobách či recipientech, které se ničím neliší např. od skladovacích nádob. Podrobněji viz. *Tabulka Calcatorium (Příloha I)*.

6.3 Mlýn na olivy

Proces extrakce olivového oleje z oliv by nebyl možný bez prvního kroku, kterým bylo mletí. Olivy jsou velmi tvrdé a v případě, že by se bez mletí rovnou lisovaly, žádný olej by nevytékal. Proto bylo nutné olivy na lisování připravit, resp. oddělit dužninu od pecky a vytvořit z oliv kašovitou hmotu (*pulpa*). K tomu sloužil mlýn na olivy. V antice byly

---

³³ Brun 2003, 53-54.

nejběžnější dva typy - *mola olearia* a *trapetum*. Dále se používal i mlýn typu „*rouleaux et cuvées*“.³⁴

Mola olearia a *trapetum* používaly k drcení oliv mlýnské kameny, které se otáčely v kruhové bazi. Rozdíl mezi těmito dvěma typy byl tvar mlýnských kamenů, resp. tvar baze. *Mola olearia* měla cylindrické mlýnské kameny a přibližně rovné dno baze, zatímco *trapetum* používalo hemisférické mlýnské kameny, a dno baze bylo tudíž také hemisférické. Mlýn typu „*rouleaux et cuvées*“ používal také cylindrické mlýnské kameny, ale jeho baze připomínala podlouhlé koryto.

Na území *Histrie* a v *Dalmatii* nebyl zaznamenán ani jeden nález mlýna na olivy typu *trapetum*. Všechny mlýny a mlýnské kameny, pro které existuje podrobnější popis či fotografie, patřily do skupiny *mola olearia* a k nim připadajícím cylindrickým mlýnským kamenům. V několika člancích a monografiích jsem narazila na termín *trapetum*, který byl ale použit nesprávně. *Trapetum* bylo běžně používáno na území *Itálie*, která byla oblastí *Histrie* a *Dalmatie* kulturně nejbližší, a jeho absence v regionu východního Jadranu je tedy značně zářející. Může se jednat o absenci kvůli dosavadnímu stavu bádání a publikování prozkoumaných lokalit, nebo se na území *Histrie* a *Dalmatie* skutečně *trapetum* nepoužívalo.

Na 64 lokalitách z celkem 198 lokalit je zaznamenána přítomnost mlýna na olivy a/nebo mlýnského kamene a/nebo podezdívky pro mlýn. Na 41 lokalitách se nacházel mlýn na olivy (17 lokalit na území *Histrie* a 24 lokalit v *Dalmatii*). Na 39 lokalitách byl přítomen mlýnský kámen (22 lokalit na území *Histrie* a 16 lokalit v *Dalmatii*). Na 6 lokalitách se dochovaly podezdívky pro mlýn (3 lokality na území *Histrie* a 3 lokality v *Dalmatii*). Pouze na 18 lokalitách byl zaznamenán jak mlýn na olivy, tak i mlýnský kámen. Podrobněji viz. *Tabulka Mlýn na olivy (Příloha II)*.

Mlýn na olivy či mlýnský kámen je jedním z nezpochybnitelných důkazů produkce olivového oleje.

6.4 Lisovací zařízení

Lisovací zařízení používaná na území *Histrie* a *Dalmatie*, která jsou zahrnutá do Katalogu, lze rozdělit do dvou základních skupin: skupina *prelum*, do které patří skoro všechny lokality a skupina „*direct screew*“, kam připadá pouze malý počet lokalit z období pozdní antiky. Typ *prelum* (Obr. 108) lisoval pomocí dlouhé dřevěné páky. Ta

---

³⁴ Suić 2003, 322-323.

byla na jednom konci ukotvená mezi párem dřevěných sloupů, *arbores*, a na druhém konci s pomocí různých mechanismů stlačována směrem dolů. Tím se vyvíjel tlak na *areu*, na které stál koš s ovocem (hrozny, olivy). Typ „*direct screw*“, nepotřeboval *arbores* ani *prelum* ani závaží. Tlak byl na koš s ovocem vyvíjen přímo z horní strany s použitím šroubového mechanismu. Tento typ se na východním pobřeží Jadranu objevuje až v pozdní antice.

Součásti lisovacích zařízení, které se dochovaly, byly vyrobené z trvanlivých materiálů, jako byl kámen, *spicae*, omítka apod. Mezi tyto součásti řadím bazi pro *arbores*, *areu*, recipient, podezdívku pro *areu*, *forum*, bazi pro podpěru *prela*, bazi pro dřevěné *stipites*, protizávaží a kamenné *stipites*.

6.4.1 Baze pro *arbores*

Arbores byly dva masivní dřevěné trámy, které sloužily pro uchycení vertikální páky lisu - *prelum*. Pokud bylo lisovací zařízení umístěné v lisovně uvnitř budovy *villy*, *arbores* byly horní částí ukotvené v systému trámů, což pomáhalo znásobit tlak vyvíjený při lisování. Pokud bylo lisovací zařízení umístěné venku, byly *arbores* relativně krátké.

Baze pro *arbores* byla tvořena dvěma čtvercovými či obdélnými zahlobenými na povrchu kamene. Unikátní je řešení na lokalitě Ubli, ostrov Lastovo (l.č. 74), kde byly použity místo kamenné baze dvě díry v omítce (Obr. 109). Na lokalitě Mogorjelo (l.č. 183) byla baze pro *arbores* tvořena dvěma samostatnými kameny (Obr. 110).

Baze pro *arbores* se dochovala na 74 lokalitách, z toho 48 lokalit na území *Histrie* a 26 v *Dalmatii*. Na 5 lokalitách na území *Histrie* byl zaznamenán nález baze se dvěma zahlobenými, ale kvůli způsobu publikování není jasné, zdali se jednalo o bazi pro *arbores* nebo pro dřevěné *stipites*: mys Paklena (l.č. 5), Makale (l.č. 7), kostelík sv. Pelegrin (l.č. 9), zátoka Marić (l.č. 47) a mys sv. Stjepan (l.č. 91).

Počet bazí pro *arbores* udává počet používaných lisovacích zařízení na dané lokalitě. Na většině lokalit se nacházela pouze jedna baze pro *arbores*. Protože se jednalo o masivní kameny, byly tyto baze velmi často sekundárně používány jako stavební materiál, což je dosvědčeno na několika lokalitách, či jako materiál do vápenných pecí, kde byly nenávratně zničeny. Podrobněji viz. *Tabulka Baze pro arbores (Příloha III)*.

6.4.2 *Area a forum*

Area se nazývala plocha, na kterou se umístil koš s ovocem (šlapané hrozny či mleté olivy) při lisování. Tento koš mohl být tvořen spletenými lany či dřevěnou konstrukcí.

Pletený koš býval kruhový, zatímco dřevěná konstrukce byla zpravidla čtvercová/obdélná. Plocha pro lisování byla určena kanálkem: kruhový (*canalis rotunda*) či čtvercový/obdélný (*canalis quadrata*).

Materiál, ze kterého byla vyrobená *area*, byl nejčastěji kámen, *spicae* či omítka. To souviselo často s materiálem, kterým bylo pokryté *forum*. *Forum* bylo vyvýšená plocha, jejíž povrch mohl být tvořen *opusem spicatum* (keramické *spicae*), mozaikou (kamenné *tesserae*), hydrofobní omítkou či kamennými deskami. V některých případech byla do konstrukce *fora* zakomponována zděná podezdívka, na které byla umístěná *area*. Tato podezdívka byla zděná z menších kamenů spojených velkým množstvím tvrdé malty. Mohla být kvadratického či kruhového tvaru. Někdy podezdívka stála samostatně bez přítomnosti *fora* a v tom případě pak přebírala jeho funkci. *Areu* či *forum*/podezdívku pro *areu* nacházíme na celkem 71 lokalitách: 36 lokalit na území *Histrie* a 35 lokalit v *Dalmatii*. Podrobněji viz. *Tabulka Area-forum (Příloha IV)*.

6.4.3 *Prelum* a protizávaží

Prelum byla masivní dřevěná páka, díky které se vytvářel tlak na koš s ovocem umístěným na *arei*. *Prelum* bylo na jednom konci uchycené mezi *arbores* a na druhém konci bylo snižováno s pomocí různých mechanismů. Délku *prela* lze určit pouze na lokalitách, kde se dochovaly *in situ* dva kamenné prvky lisovacího zařízení: baze pro *arbores* a mechanismus, kterým se *prelum* snižovalo. Na území *Histrie* a v *Dalmatii* se používalo několik různých mechanismů, po kterých nám zůstaly pouze jejich kamenné součásti: baze pro dřevěné *stipites*, protizávaží a pár kamenných *stipites*.

Když bylo *prelum* v nejnižší možné pozici a lisování bylo u konce, pro znovunaplnění koše s ovocem bylo nutné *prelum* zvednout. Pro podpírání *prela* sloužil obyčejný kus dřeva, jehož spodní část se ukotvila v podlaze, kde se nacházela kamenná baze s vytesaným zahloubením. Lze předpokládat, že všechna lisovací zařízení typu *prelum* bez ohledu na období, kdy byla instalována (antika i pozdní antika/raný středověk), používala i dřevěnou podpěru, pro kterou byla potřebná kamenná baze.

Jedním ze zajímavých způsobů, jak snížit *prelum*, bylo masivní kamenné protizávaží. Typologii protizávaží vypracoval J.-P. Brun.³⁵ V celém Impériu se používala celá řada

---

³⁵ Brun 1986, 120-124.

různých typů protizávaží. Na území *Histrie* se dochovalo celkem 8 kamenných protizávaží na 7 lokalitách, ale ani jedno nebylo doposud nalezeno v *Dalmatii*.

Těchto 8 protizávaží můžeme rozdělit do tří skupin podle typu: s kruhovým a dvěma lichoběžníkovitými zahloubeními po stranách, se dvěma zahloubeními ve tvaru kříže a se dvěma obdélnými mezi sebou propojenými zahloubeními na horní straně a dvěma lichoběžníkovitými zahloubeními po stranách.

Protizávaží s kruhovým a dvěma lichoběžníkovitými zahloubeními po stranách se dochovalo celkem 5 kusů: *Insulae Sepomaiiae* (l.č. 4), Stancija Blek - Sv. Križ (l.č. 16), 2 protizávaží na Trgu Matije Gupca, Poreč (l.č. 25) (Obr. 119) a Mala Vala (l.č. 72). Protizávaží se dvěma obdélnými mezi sebou propojenými zahloubeními se dochovaly 2 kusy: Červar Porat (l.č. 19) a pláž Pličina (20). Protizávaží se dvěma zahloubeními ve tvaru kříže se našlo pouze 1 na lokalitě Stancija Mamu (l.č. 29).

Dalším mechanismem používaným pro snížení *prela* byl pár dřevěných *stipites*, po kterých se dochovala pouze kamenná baze se dvěma kvadratickými zahloubeními. Dřevěné *stipites* byly dva sloupy podobné *arbores*. Mohly být vysoké a ukotvené v systému trámů, či krátké. Byly provázané horizontální osou, která vytvářela tlak na *prelum*. Baze pro dřevěné *stipites* se dochovaly pouze na území *Histrie* na celkem 13 lokalitách, ale z toho na 6 lokalitách kvůli způsobu publikování není jasné, zdali se jednalo o bazi pro *arbores* nebo pro dřevěné *stipites*: mys Paklena (l.č. 5), Makale (l.č. 7), Kravljji mys (l.č. 8) (Obr. 120), kostelík sv. Pelegrin (l.č. 9), zátoka Marić (l.č. 47) a mys sv. Stjepan (l.č. 91).

Třetí dochovaný mechanismus, který byl používán pro snižování *prela*, byl pár kamenných *stipites*. *Stipites* byly tvořené masivními kamennými bloky, které měly horní část rovně otesanou či zaoblenou. *Stipites* byly mezi sebou propojené dvěma dřevěnými osami. Horní osa byla tvořená rumpálem a byla kruhového průřezu. Dolní osa sloužila jako spojnice *stipites*, aby v průběhu lisování zůstaly oba kameny rovnoběžně vedle sebe. Na vnitřní straně kamenů byla kvůli těmto dvěma spojnicím vytesaná zahloubení: horní bývalo zpravidla kruhové, ale mohlo být i obdélné, zatímco dolní zahloubení mohlo být kruhové, čtvercové či obdélné. V některých případech bylo jedno z dolních zahloubení zaměněno mělkým dlouhým kanálkem vertikálního směru, který usnadnil umístění spojovací osy. Aby *stipites* vytvářely ještě větší tlak na *areu*, kde byl koš s ovocem, byly často umístěné v obezděné prohlubni v podlaze. Tím se zvětšil výškový rozdíl mezi úrovní, kde *prelum* stlačovalo koš s ovocem, a úrovní, kde stály kamenné *stipites*. Čím

výše byla *area* umístěná, tím větší tlak působil při lisování. Proto byla *area* často umístěná na vyvýšeném *foru* a *stipites* umístěné v zahloubení v podlaze.

Kamenné *stipites* se dochovaly na celkem 14 lokalitách o celkovém počtu 17 lisovacích zařízení, z toho pouze 6 lokalit na území *Histrie* a 19 lokalit v *Dalmatii*: zátoka Veštar (l.č. 34), Fažana - *spolium* (l.č. 69), Mala Vala (l.č. 72), zátoka Dobrika (l.č. 74), Flaciusova ulice, Pula (l.č. 81), *Nesactium* (l.č. 93); Muline, ostrov Ugljan (l.č. 108), Dediča punta (l.č. 123), Dumanjšćine (l.č. 127), Miri (l.č. 129), kostelík sv. Marta (l.č. 131), Križice (l.č. 132), Manastirine, *Salona* (l.č. 138), městské forum, *Salona* (l.č. 141), Pětimostí, *Salona* (l.č. 143), Kapljuč, *Salona* (l.č. 144), Dioklecianův palác - Sklepení (l.č. 150), kostel sv. Ciprijan (l.č. 155), Bunje, ostrov Brač (l.č. 166), Kupinovik, ostrov Hvar (l.č. 170), kostelík sv. Barbara (l.č. 176), Mogorjelo (l.č. 183), zátoka Lučica, ostrov Majsan (l.č. 189), Blatsko polje, ostrov Korčula (l.č. 193) a Mirine (l.č. 196).

Ty z uvedených lokalit, které lze datovat, spadají do období pozdní antiky. Z toho se zdá, že i používání kamenných *stipites* se objevilo jako novinka až v tomto období. To by mohlo pomoci s datací lokalit, které mají nejasný kontext, či se jedná pouze o nález *stipites* jako kamenného monumentu. Podrobněji viz. *Tabulka Prelum (Příloha V)*.

6.5 Dekantační bazén a skladiště

Jak již bylo zdůrazněno u antických autorů, při lisování vína i olivového oleje se používaly zděné bazény. Sloužily jak k dekantování čerstvě vylisované tekutiny, tak i ke skladování. Velmi důležité byly mezi sebou spojené bazény, které sloužily při flotaci olivového oleje. Při tomto procesu byla od oleje oddělena *amurca*. Zděné bazény se mohly používat i k několikaletému skladování vína, které tím získalo na kvalitě a hodnotě.

Architektura takových bazénů je velmi charakteristická a v archeologickém kontextu je lze snadno rozpoznat. Stěny bazénu byly zděné kvalitněji než obyčejné zdi budov. Většinou byly zděné z tence lámaných kamenů s použitím tvrdé malty. Někdy byly jejich stěny tvořené vrstvami *tegulae* či fragmentů amfor. Dno bazénů bylo tvořeno *opus em spicatum*, omítkou nebo mozaikou. Všechny tři typy dna fungovaly stejně. Vnitřní povrch stěn byl pokryt hydrofobní omítkou, často aplikovanou v několika vrstvách, která zabránila prosakování tekutiny. Tato omítka byla v některých případech smíchaná s kousky mleté cihly, které jí daly načervenalou barvu. Spojení stěn a dna, kde bylo prosakování tekutiny nejčastější, byly často zesílené extra dodanou vrstvou omítky. Dno

dekantačních bazénů bývalo zpravidla prohnuté. V nejhlubší části pak byla zazděná tzv. dekantační nádoba. Podle architektury dekantačního bazénu nelze bohužel poznat, co se na dané lokalitě produkovalo, protože architektura bazénů je u vína i olivového oleje stejná. Díky typické architektuře považují i samostatný nález takového bazénu, tj. bez přítomnosti lisovacího zařízení, za důkaz produkce vína/olivového oleje na dané lokalitě. Dekantační bazén je často to jediné, co se z lisovny dochovalo, protože nezřídka kdy byl takový bazén zahloubený do podlahy, čímž uniknul destrukci a také solidní konstrukce jeho stěn s vrstvami tvrdé omítky lépe odolávala vnějším vlivům. Dekantační bazén se dochoval na celkem 46 lokalitách, z toho 18 na území *Histrie* a 27 v *Dalmatii*, plus na 1 lokalitě v *Dalmatii* se našla pouze dekantační nádoba. Podrobněji viz. *Tabulka Bazén (Příloha VI)*.

6.7 Počet lisovacích zařízení jako ukazatel objemu produkce na lokalitě

Počet lisovacích zařízení na jedné lokalitě je dobrým ukazatelem objemu produkce. U antických autorů, jak již bylo zmíněno, nacházíme doporučené počty lisovacích zařízení vzhledem k ploše olivového háje či vinohradu. Pro snadnější analýzu je dobré se přidržet rozdělení produkčních center podle J.-P. Bruna do tří základních skupin: s jedním lisem, s párem lisů a se třemi a více lisy.³⁶

Lokalitty s jedním lisovacím zařízením jsou nejčastější a ukazují na produkci hlavně pro vlastní potřeby. Lokalitty s párem lisů jsou častější, zatímco lokalitty se třemi a více lisy nejsou časté a nacházejí se především na území *Histrie*.

Lisovna se dvěma lisy jistě mohla produkovat dostatek vína/olivového oleje pro prodej. *Cato* uvádí, že dva lisy byly potřeba pro olivový háj o ploše 120 iugera.³⁷

Počet lisovacích zařízení na dané lokalitě lze určit podle počtu bazí pro *arbores*, *arei*/podezdívky či protizávaží/*stipites*. Ani mlýny na olivy, ani dekantační bazény v jakémkoli množství nemohou přesně určit počet lisů, ale mohou do jisté míry pomoci při rekonstrukci rozsahu hospodářské produkce dané lokality.

Pouze na 21 lokalitách z celkových 116 lokalit s určeným počtem lisovacích zařízení se v lisovně používalo simultánně 2 či více lisovacích zařízení. Je až zarážející, jak malé je to číslo. Když pomineme rozsáhlé lisovny jako byla Barbariga, všechny tři lokality na

---

³⁶ Brun 1986, 278-283.

³⁷ Cat. De agr. 3, 5.

Birjuni a Lorun - Santa Marina, které byly součástí známých latifundií, zůstane nám pouze hrstka lokalit.

Avšak nesmíme zapomínat, že i jeden lis mohl vyprodukovat značné množství olivového oleje či vína, které mohlo být učené k prodeji a těch jednotlivých lisů bylo obzvláště na území Histrie veliké množství. Cata doporučuje dva lisy pro olivový háj o ploše 120 iugera. Jeden lis by tedy byl dostatečný pro olivový háj o ploše 50 iugera (čtvrtina jedné centurie v okolí kolonií na východním Jadranu), což byla průměrná plocha pozemku, který získal nový kolonista. Tento teoretický model, kde jsou na jedné centurii čtyři villae, může být potvrzen či vyvrácen až díky novým výzkumům či lepšímu publikování starých výzkumů.

6.8 Datace produkčních center

Přesně datovat produkční centra na výrobu olivového oleje či vína na východním Jadranu je bez dobře provedených archeologických výzkumů prakticky nemožné. Poměrně velké množství lokalit bylo detekováno pouze díky nálezům jedné či více součástí vybavení lisovny bez kontextu nálezů. Protože kamenné součásti mlýnů na olivy a lisovacích zařízení vypadaly po celou antiku prakticky stejně, není možná jiná než rámcová datace antika/1.-4. stol. Speciální skupinu do jisté míry datovatelných součástí produkčního centra tvoří sekundárně použité kamenné monumenty. K sekundárnímu použití např. náhrobních monumentů docházelo až v pozdní antice, kdy rodiny, kterým daný monument patřil, byly již zapomenuty.

6.9 Období pozdní antiky a jasné změny v zemědělské produkci

Pozdní antika bylo období plné změn nejen v politické sféře, ale i v produkci vína a olivového oleje.

Produkční centra instalovaná v pozdní antice jsou velmi specifická kvůli svému vzhledu i neobvyklému umístění. S nejistým obdobím pozdní antiky, kdy byly nájezdy barbarů, kteří se valili přes hranice na Dunaji dále do Impéria, stále častější, spojujeme fenomén zvaný rustifikace měst. Protože venkov již nebyl bezpečný, obyvatelstvo *villae rusticae* se stěhovalo do měst. S sebou si do relativního bezpečí městských hradeb přinesli i nepostradatelnou produkci olivového oleje či vína. Jestli s sebou doslova přinesli kamenné součásti lisovacích zařízení, či je znovu vyrobili, lze v některých případech těžko rozlišit.

Lze vysledovat zajímavý trend ve vzhledu *arei*, které byly tvořeny dvěma či třemi kamennými deskami. To jistě nebylo tak praktické jako *area* vytesaná z monolitu, ale stále to bylo funkční řešení. Tyto kamenné desky bývaly spojené maltou. Všechny *arei* tohoto typu byly obdélné a na jejich povrchu byl vytesaný *canalis quadrata*. Takové *arei* se dochovaly na 8 lokalitách pouze na území *Histrie*: Trg slobode, Umag (l.č. 6), zátoka sv. Pavao (l.č. 35), Dragonera jih (l.č. 50), Mala Vala (l.č. 72), dvě *arei* v zátocě Dobrika, ostrov Veli Brijun (l.č. 74), Uspon Svetog Stjepana, Pula (l.č. 79) a Flaciusova ulice, Pula (l.č. 81), kde byly *arei* tvořené dvěma kamennými deskami a *area* v *Nesactiu* (l.č. 93), která byla tvořena třemi kamennými deskami. Všechny tyto lokality lze s jistotou datovat do pozdní antiky. Z toho je jasně vidět, že *area* složená z více kamenných desek byla jedna z řady adaptací v tomto pozdním období.

Jak již bylo řečeno, kamenné *stipites* sloužící jako protizávaží jsou další inovací v období pozdní antiky. Dochovaly se na 14 lokalitách o celkovém počtu 17 lisovacích zařízení, z toho pouze 6 lokalit na území *Histrie* a 19 lokalit v *Dalmatii*: zátoka Veštar (l.č. 34), Fažana - *spolium* (l.č. 69), Mala Vala (l.č. 72), zátoka Dobrika, ostrov Veli Brijun (l.č. 74), Flaciusova ulice, Pula (l.č. 81), *Nesactium* (l.č. 93), Muline, ostrov Ugljan (l.č. 108), Dediča punta (l.č. 123), Dumanjšćine (l.č. 127), Miri (l.č. 129), kostelík sv. Marta (l.č. 131), Križice (l.č. 132), Manastirine, *Salona* (l.č. 138), městské forum, *Salona* (l.č. 141), Pětmostí, *Salona* (l.č. 143), Kapljuč, *Salona* (l.č. 144), Dioklecianův palác - Sklepení (l.č. 150), kostel sv. Ciprijan (l.č. 155), Bunje, ostrov Brač (l.č. 166), Kupinovik, ostrov Hvar (l.č. 170), kostelík sv. Barbara (l.č. 176), Mogorjelo (l.č. 183), zátoka Lučica, ostrov Majsan (l.č. 189), Blatsko polje, ostrov Korčula (l.č. 193) a Mirine (l.č. 196).

Olivy a víno byly stále pěstovány, produkce vína a olivového oleje zůstala nezastupitelnou součástí zemědělství i v pozdní antice. Víno bylo stále důležitou součástí středomořské diety a olivový olej byl ve velkém používán pro osvětlení. Některé z lokalit, kde se dochovaly kamenné *stipites*, lze spojit s křesťanstvím, novým náboženstvím, které postupně vytlačilo tradiční římský *pantheon*. V r. 313 získali křesťané náboženskou svobodu, křesťanská církev postupně upevňovala svou nezastupitelnou pozici i v politické sféře a ve městech byly stavěny křesťanské baziliky. Navíc, jak víno, tak olivový olej získaly novou funkci v rámci církevních obřadů, *eucharistie*, křest a poslední pomazání, a také při rituálu osvětlení, které se stalo důležitou součástí liturgie v kostelech. Křesťanská církev se stala velkým odběratelem vína a olivového oleje. Některá produkční centra instalovaná v tomto období lze jednoznačně spojit s církevním

hospodářstvím. Šlo hlavně o lisovací zařízení v *Saloně*: Manastirine (l.č. 138), Episkopální čtvrť - lis (l.č. 139), městské forum (l.č. 141), Pětimostí (l.č. 143) a Kapljuč (l.č. 144).

Otázkou zůstává, jestli se v období nástupu křesťanství spotřeba olivového oleje a vína rapidně zvýšila, což mělo za následek zakládání nových produkčních center či nikoli. Možná, že spotřeba zůstala stejná, ale bylo nutné změnit lokaci produkčních center, aby byly blíže církevním stavbám (baziliky, oratoria apod.). To by vysvětlilo instalaci lisů u bazilik Manastirine a Kapljuč v *Saloně*. Církev samotná pro sebe získala značný podíl zemědělských pozemků, které dříve patřily do systému *villae* v okolí měst a ve středověku se díky tomu stane hlavním feudálním pánem. Zdá se logické, že zemědělská produkce etablovaná v době Impéria na některých místech kontinuálně pokračovala a zásobovala jak církev, tak i lokální tržiště.³⁸

U některých lokalit je těžké určit, co zde bylo dřív. Jestli bylo lisovací zařízení přítomné z dřívějšího období, což zapříčinilo stavbu křesťanské svatyně, či naopak existence svatyně podnítila instalaci nového lisovacího zařízení. To je případ ostrůvku Majsan (l.č. 189), kde není jasná chronologie jednotlivých stavebních fází. U kostelíka sv. Marta (l.č. 131) je situace také poměrně komplikovaná. Zde nalezený *stipites* byl sekundárně použitý při stavbě křesťanského kostelíku v 9. stol. Na této lokalitě se nacházela *villa rustica* postavená v 1. stol. s doloženou raně křesťanskou fází. Do tohoto období spadá i datace lisovacího zařízení, které používalo *stipites*. Naopak na lokalitě v zátocě Dobrika (l.č. 74) na ostrově Veli Brijun díky použití *spolia* z raně křesťanského kostela (křížem dekorovaný monolit byl přetesán na bazi pro *arbores*) víme, že instalace lisovacího zařízení proběhla, až když byl zbořen první kostelík (později nahrazen velikou bazilikou).

7 Další druhy hospodářské produkce na venkově

7.1 Keramické dílny

S produkcí vína a olivového oleje úzce souvisí produkce skladovacího a transportního materiálu - *dolium* a amfora. V původní typologii, kterou vypracoval H. Dressel, se nenacházela amfora, kterou dnes nazýváme Dressel 6B. V původní typologii byl pouze typ, který dnes označujeme jako Dressel 6A. Typy 6A a 6B jsou si podobné svým tvarem

---

³⁸ Lewit 2020, 195.

i dobou používání, ale ani jejich produkční centra, a ani obchodní cesty, po kterých putovaly, nejsou stejné. Navíc typ 6A sloužil k transportu vína a typ 6B k transportu olivového oleje. Typy 6A a 6B byly mezi sebou poměrně dlouho zaměňované či ztotožňované. Typ 6A kvůli tomu začal být v odborné literatuře označován jako istrijská amfora, která by však po právu náležela k typu 6B. Typ 6A se na území *Histrie* nikdy nevyráběl.³⁹

Velké keramické dílny se na území *Histrie* nacházely v Lorunu (l.č. 18) a Fažaně (l.č. 68). Výhodná geografická pozice, jak na Jadranském pobřeží, tak i blízkost Alpského okruhu a Podunají, umožnila *Histrii* rychlý ekonomický růst během 2. pol. 1. stol. př. n. a především během 1. stol. n. l. Zemědělství bylo zaměřeno na velkovýrobu vína a olivového oleje především pro vývoz, což znamenalo nutnost produkce dostatečného množství transportního materiálu. *Figlina* na lokalitě Loron na území *Histrie* vyráběla, jak menší keramické tvary, tak i amfory typu Dressel 6B a možná i amfory s plochým dnem podobné typu Forlimpopoli. Druhá veliká *figlina* se nacházela na místě dnešního městečka Fažana. Zde se produkovaly především amfory typu Dressel 6B.⁴⁰ R. Matijašić soudí, že histrijské produkty byly v průběhu 1. a 2. stol. vyváženy dvěma směry: na civilní a na vojenské tržiště. Největší civilní tržiště se nacházelo v *Aquilei*, odkud se zboží dále transportovalo přes Julské Alpy do *Norica* a *Pannonie*. Odtud se zboží dostávalo i do Podunají, kde se nacházely početné vojenské jednotky a cestou i veliká města (*Emona*, *Poetovio*, *Savaria*, *Sirmium*).⁴¹

Keramické dílny v *Dalmatii* se nacházejí v Crikvenici a v zálivu Plemići.

Figlina v Crikvenici (*Ad Turres*) byla keramická dílna veliké rozlohy (Obr. 126), nikoli pouze malá keramická pec v rámci *villy rustici*. Počátek její produkce lze datovat již do pozdního 1. stol. př. n. l. Konec produkce nastal v pol. 2. stol. a několik hrobů umístěných v rámci komplexu (před pol. 3. stol.) ukazuje, že v té době již budova nesloužila svému účelu. Vlastníka *figliny* jakož i celého *salu*, kterého určily kolky na střešních taškách, byl *Sextus Meutillius Maximus*. Paleta produkovaného zboží byla velmi široká a nacházíme ho v širokém regionu od *Tarsatici* na severu až po řeku *Tititus* (Krka) na jihu a je zastoupeno i na severojadranských ostrovech. To jasně dokazuje význam a ekonomickou

---

³⁹ Starac 1997, 143; Bezecky 1998, 5-10.

⁴⁰ Bekić – Pešić 2015, 102.

⁴¹ Bezecky 1998, 73-81; Matijašić 2009, 57-59.

sílu této *figliny*. Typologie výrobků ukazuje také na možnost, že zemědělské produkty *saltu* byly transportovány ve vlastních amforách.⁴²

7.2 *Fullonicae*

Produkce vína a olivového oleje je velmi zvláštním způsobem provázaná s produkcí a zpracováním vlněných látek. Na první pohled se může zdát, že tato dvě odvětví hospodářství nemohou mít absolutně nic společného. Avšak opak je pravdou. Někdy je poměrně těžké určit, co se na dané lokalitě vyrábělo. Oba procesy používaly zděné bazény, kamenné recipienty, a dokonce i lisovací zařízení. Zděné bazény byly mezi sebou propojené a jejich dna byla umístěná na různé úrovni, což umožňovalo přelévání vody. Stěny a někdy i dna byly pokryté hydrofobní omítkou. Kamenné recipienty byly různého tvaru (kruhové, čtvercové i obdélné) i velikosti. Někdy byly umístěné jeden vedle druhého, někdy mezi nimi byly rozestupy. Bazény i recipienty sloužily jako nádrže na teplou vodu, ve kterých se prala buď surová vlna, nebo již hotové látky a oděvy. Lisovací zařízení je typově stejné jako lis na víno/olej, ale jeho tvar a rozměry se zásadně liší.

7.3 Sůl

Sůl byla velmi významná surovina, která se používala nejen v rámci stravování, ale i např. v zemědělství, při zpracování drahých kovů, ke konzervaci potravin apod. V antice existovaly dva zdroje soli: přírodní naleziště na souši, jako např. prameny slané vody, či kamenná sůl v horách, nebo sůl obsažená v mořské vodě. *Plinius* (NH 31.82-83 a 41.74-75) popisuje vlastnosti mořské soli a zmiňuje i různá naleziště a způsoby těžby soli. V zemědělství se sůl používala jako hnojivo, i když paradoxně přílišné množství soli v půdě způsobuje její neúrodnost. Také pro dobytek byl příjem soli zásadní. Všichni býložravci potřebují doplňovat sůl z vnějších zdrojů, protože strava založená výhradně na rostlinách sůl neobsahuje. Sůl byla také používána ke konzervaci různých druhů potravin, např. sýrů, ryb, *garumu*, masa či oliv.⁴³

8 Transport a obchod

Na území *Histrie* a v *Dalmatii* lze rozlišit dva typy transportu: lodní a suchozemský. Námořní trasy jsou dosvědčené celou řadou lodních vraků s nákladem a četnými

---

⁴² Lipovac Vrkljan – Ožanić Roguljić 2013, 256-260; Lipovac Vrkljan 2017, 4-6; Konestra – Lipovac Vrkljan 2018, 133.

⁴³ Zaninović 1991, 255-257.

pozůstatky přístavních mol u lokalit na mořském břehu, především *villae maritimae*. Důležitý byl i říční provoz, např. *Narona* byla přístupná po řece *Naron* (Neretva) a díky tomu vzkvétala již v době řecké kolonizace. Podobná situace byla i v *Saloně*, která ležela u delty řeky *Salon* (Jadro) a v *Oneu* (Omiš), které leželo u ústí kaňonu řeky *Hippius* (Cetina), který byl jediný průchod skrz masiv Dinárského pohoří. Transport po souši usnadnily silnice postavené krátce po dobytí nového území. Hlavní silnice z *Aquileie* spojila nové kolonie založené na pobřeží *Histrie* a pokračovala dále na jih do *Dalmatie*. Čtyři hlavní silnice *Dalmatie* byly postaveny za *Dolabelli*, který byl konzulem provincie (14-20 n. l.).⁴⁴

Námořní dopravu lze sledovat díky lodním vrakům, z nichž se dochoval právě náklad. Časté jsou náklady tvořené amforami či stavebními terakotami. Keramika jako taková tvořila max. 20 % lodního nákladu. Na loď se dostala většinou jako doplňující zboží, kterým se vyplnil zbývající nákladní prostor. Jediné, co se z nákladu dochovalo byly právě trvanlivé materiály. Zboží jako obilí, dřevo či textil se nedochovalo.⁴⁵

Produkce olivového oleje a vína na území *Histrie* a v *Dalmatii* byla mnohem větší, než se dříve myslelo. Počet produkčních center zahrnutých do této práce to jasně dokazuje. Otázkou zůstává, zda byla tato produkce dostatečně velká, především na území *Dalmatie*, aby kromě zásobování lokálního tržiště mohlo být určité množství exportováno. U *Apicia* se nachází recept na výrobu *Oleum Liburnicum*, oleje, který byl výjimečný svou vůní a chutí. To znamená, že v severní *Dalmatii* musel být takový olej vyráběn a současně i vyvážen do Itálie, kde získal značný věhlas. Produkce tohoto oleje byla pravděpodobně omezená, což způsobilo, že poptávka převýšila nabídku, a dokonce byl tento druh olivového oleje falsifikován, což nám dokládá právě recept u *Apicia*. Liburnského oleje bylo málo, což z něj učinilo vyhledávanou lahůdku na stolech římské bohaté aristokracie. Na tomto příkladu je možné vidět jeden druh dalmatského exportu zaměřeného na vývoz omezeného množství exkluzivního luxusního zboží.

Export olivového oleje produkovaného na území *Histrie* je doložen jak produkcí amfor, tak i množstvím produkčních center s vyšším počtem dochovaných lisovacích zařízení. Např. lisovna na lokalitě *Barbariga* (l.č. 46), kde se nacházelo možná až 20 lisovacích zařízení, s jistotou produkovala dostatek olivového oleje pro export za hranice *Histrie*.

---

⁴⁴ Bojanovski 1974, 16-30.

⁴⁵ Glicksman 2005, 192.

Obchod olivovým olejem je v *Dalmatii* doložen na nápisu z ostrova Ugljan blízko *Iaderu* (CIL III, 2936) a obchod vínem na nápisu ze *Salony* (CIL III, 2131). Ani jeden z těchto nápisů bohužel neobjasňuje, zdali se jednalo o lokální obchod, import či export olivového oleje, resp. vína. Přítomnost specializovaných obchodníků v koloniích není žádným překvapením. Obě kolonie byly současně i velké přístavy, kde obchod tohoto typu jistě vzkvétal. V obou *agerech* je potvrzená produkce vína či olivového oleje. Mohlo se tedy jednat jak o vývoz lokálních produktů, tak i o dovoz z jiných částí Impéria.⁴⁶

Nápis nalezený v *Saloně* (CIL III, 2131): *C(aio) Valerio C(ai) f(ilio) / Restituto fil(io)(?) / C(aio) Valerio C(ai) l(iberto) / Restituto p(atri) / negotiatori v[ina]rio / M(arcus) Nassius Sotericus / amico b(ene) m(erenti)*, je datován do 1. stol.-1. pol. 2. stol. Obchodník vínem byl osvobozený otrok *Caius Valerius Restitutus*. Nápis nechal vyhotovit *Marcus Nassius Sotericus* pro svého přítele *Caia Valeria Restituta* a jeho syna stejného jména.

Nápis z ostrova Ugljan (CIL III, 2936): *M(anius) Cornelius Hiero / v(ivus) f(ecit) sibi et / Corneliae Heroidi / uxori carissimae et / M(anio) Cornelio Carpo neg(otiatori) oleario / et M(anio) Cornelio Carpo / iuris studioso et / libertis libertabusq(ue)*, je podobně datován do 1. stol.-1. pol. 2. stol. Nápis (Obr. 129) nechal zhotovit *Manius Cornelius Hiero* za života pro sebe a svou ženu *Cornelii Herois*, obchodníka olivovým olejem *Mania Cornelia Carpa* a studenta práv stejného jména a dále všem osvobozeným otrokům ve své rodině. Stejně jako *Caius Valerius Restitutus* byl i *Manius Cornelius Hiero* osvobozený otrok. Ostrov Ugljan patřil do *ageru* kolonie *Iader*.⁴⁷

9 Srovnání produkce vína a olivového oleje na západním a východním pobřeží Jadranu (3. stol. př. n. l. - 7. stol. n. l.)

Výzkumy zaměřené na zemědělskou produkci, resp. *villae rusticae* v Itálii byly vždy více zaměřené na centrální a jižní část Tyrrhénského pobřeží. Tyto výzkumy prokázaly, že značná část *villae* obsahovala produkční centrum s jedním či více lisovacích zařízení, kde se lisovalo víno či olivový olej, nebo v některých případech obojí. Západní pobřeží Jadranu nebylo ve fokusu archeologů po dlouhou dobu. Jedním z důvodů bylo patrně i to,

---

⁴⁶ Suić 2003, 169.

⁴⁷ Nápis se dnes nachází ve sbírce Archeologického muzea v Zadaru. Filipi 1962, 310; Suić 2003, 169; Ilakovac 2003, 54; Ilakovac 2007, 13.

že se zde nenacházely rozlehlé luxusní *villové* komplexy jako např. v *Campanii*, *Latiu* a *Etrurii*. To se změnilo v posledních letech, kdy na území Marche a severního Abruzzu proběhl dlouholetý výzkumný projekt zaměřený na prospekci tohoto území, na kterém spolupracovaly Univerzity v Pize, Oxfordu a Ghentu.

Na Jadran je nutné pohlížet jako na spojnici nikoli jako na hranici. Moře umožňovalo kulturní a sociální výměnu již v pravěku. V době řecké kolonizace, a ještě víc v době římské expanze, byly námořní cesty nejrychlejším a nejefektivnějším způsobem komunikace.⁴⁸ Z tohoto důvodu jsem si pro srovnání produkce vína a olivového oleje na území *Histrie* a *Dalmatie* vybrala právě tuto část Itálie. Díky novým dobře publikovaným poznatkům získaným při terénní prospekci i nedestruktivních výzkumech bylo možné získat velmi zajímavé srovnání hospodářské situace těchto dvou regionů, které se nacházely na opačných březích Jaderského moře.

Produkční centra na výrobu vína a olivového oleje na území *Picena* a *Ageru Gallicus* se v mnoha aspektech podobají produkčním centrům na území *Histrie* a v *Dalmatii*. Proces kolonizace těchto nově dobytých území na západním a východním pobřeží Jadranu probíhal stejně, i když na východě s menším zpožděním. Po založení nových měst a zajištění infrastruktury, následovalo rozdělení zemědělské půdy novým kolonistům, resp. zakládání vinogradů/olivových hájů a následná stavba *villae*.

Villae produkovaly nezbytné potraviny a řemeslné výrobky, kterými byla zásobována města v jejich blízkosti a někdy, pokud to objem produkce dovozoval, byly nadbytky transportovány i na větší vzdálenosti.

Produkční centra na území *Picena* a *Ageru Gallicus* jsou typické především častým výskytem *opusu spicatum*, který byl používán jak na povrch lisoven, resp. *arei*, tak i na dna dekantačních bazénů. Tento materiál se v lisovnách na území Itálie používal nejčastěji v období pozdní Republiky a raného Císařství. Celkem na 14 lokalitách na území *Picena* a *Ageru Gallicus* se dochovaly *arei* tvořené *opusu spicatum*. Na území *Histrie* se dochovaly *arei* z *opusu spicatum* pouze na 6 z celkem 98 detekovaných lokalit. Jejich datace⁴⁹ se shoduje s datací podobných lokalit na území *Picena* a *Ageru Gallicus*. Zatímco v *Dalmatii* nebyly pozůstatky *arei* z *opusu spicatum* nalezeny ani na jedné

---

⁴⁸ Palumbo 1980, 135-137.

⁴⁹ *Arei* z *opusu spicatum* na území *Histrie* (6 lokalit): S. Sabba (l.č. 1) z 1. stol. př. n. l., Červat Porat (l.č. 19) z konce 2. stol. n. l., Krvaviči - Boškina (l.č. 51) z poč. 1. stol. n. l., kostelík sv. Marija "della Concetta" (l.č. 64) - bez datace, kopec Kolci, ostrov Veli Brijun (l.č. 73) z poč. 1. stol. n. l., zátoka Dobrika, ostrov Veli Brijun (l.č. 74) z pol. 1. stol. př. n. l.

lokalitě. Tato absence je zarážející. Otázkou zůstává, jestli je to způsobeno současným stavem bádání a publikováním zkoumaných lokalit, či skutečně lisovací zařízení s *areami* z *opusu spicatum* v *Dalmatii* nikdy používána nebyla? Odpověď na tuto otázku přinesou až další výzkumy.

Všechny nalezené *arei* datované do pozdní antiky byly vytesané z masivních kamenů. Jednalo se o sekundárně použité části starší architektury. Kamenné *arei*, z jednoho monolitu či více kamenných desek, jsou na území *Histrie* a v *Dalmatii* časté. Některé z nich jsou také datované do pozdní antiky a poměrně často byly na jejich výrobu použité části starší architektury. Jediné nalezené protizávaží (typ s jedním kruhovým a dvěma lichoběžníkovitými zahloubeními) bylo také vytesané ze sekundárně použité části starší architektury a bylo podobně datované do pozdní antiky. Protizávaží byla používána na území *Histrie*, ale v *Dalmatii* nebylo nalezeno ani jedno. Na území *Picena* a *Ageru Gallicus* není doloženo používání páru kamenných *stipites*, které sloužily jako protizávaží. Kamenné *stipites* se na území *Histrie* a v *Dalmatii* objevují až v pozdní antice a na jejich výrobu byly často používané masivní kusy starší architektury. Nález mlýna na olivy (typ *mola olearia*) byl na území *Picena* a *Ageru Gallicus* zaznamenán na 9 lokalitách a *calcatorium* pouze na 2 lokalitách.

10 Závěr

V první kapitole jsem uvedla, že není možné porozumět ekonomické historii antického světa bez ohledu na sociální a kulturní historii tohoto období, protože všechny tři „druhy“ historie mají stejnou váhu. Tato studie vzala v potaz všechny možné směry, kterými lze hodnotit socio-ekonomickou sféru římského období a dala je dohromady. Tím jsme získali nový komplexnější pohled tuto problematiku.

Díky všestrannému přístupu jsem získala odpovědi na různé otázky týkající se demografické situace a rozmístění civilního osídlení, stupně kolonizace v okolí měst, objem hospodářské produkce v rámci *villae* a závislosti městských center na jejich rurálním okolí.

Cílem této práce bylo pokusit se najít odpovědi na různé otázky a nabídnout nový pohled na problematiku venkovského osídlení s ohledem na ekonomickou a sociální situaci vybraných území. Území *Histrie* a *Dalmatie* jsou rozsáhlá, ale díky tomu jsem získala dostatečné množství informací a údajů, které jsem mezi sebou mohla porovnat.

Histria a *Dalmatia* jsou si geograficky blízké, ale současně kvůli historickému vývoji v mnoha ohledech velmi odlišné. Díky této komparaci lze nyní lépe porozumět tomu, proč se dané regiony vyvíjely tak, jak se vyvíjely a jakým způsobem tento vývoj probíhal. Rozdíl několika desetiletí mezi počátkem kolonizace *Histrie* a *Dalmatie* je velmi markantní v počtu kolonií, velikosti jejich *agerů* a stupni romanizace. *Histria* jako součást Itálie byla intenzivně kolonizována, skoro celé její území bylo rozděleno centuriací a zemědělsky využíváno. Oproti tomu *Dalmatia* byla kolonizována především na pobřeží, kde se nacházely všechny její kolonie. Vnitrozemí bylo řídce osídlené, především původními barbarskými kmeny. Značná část vnitrozemí, kde se nacházely četné důlní oblasti, spadala pod císařský *fiscus*. Na území *Histrie* se nacházely velké latifundie, které produkovaly množství vína a olivového oleje určeného především na export. Nacházely se zde i dvě velké *figlinae*, u kterých známe jejich majitele. V *Dalmatii* se nacházela pouze jedna *figlina*, u které známe jejího vlastníka.

Díky epigrafickým monumentům bylo možné zjistit zajímavé informace o sociální struktuře obyvatelstva obou regionů, ale opět více informací máme z *Histrie*. Intenzivní zemědělská produkce vyžadovala vysoký počet dělníků. To byli především otroci. Na epigrafických monumentech jsou zastoupeni jak otroci, tak i propuštění otroci. Díky jejich jménům lze určit jejich vlastníky, protože od nich dostávali svá jména. Skupinu otroků je možné připsat císařskému *fiscu*, který na území *Histrie* a v menší míře i v *Dalmatii* vlastnil zemědělskou půdu. Speciální císařská kancelář sídlila od *Vespasiana* v *Pole* a další byla v *Saloně*. U několika *villae rusticae* můžeme určit jejich majitele. Jedná se především o latifundie na území *Histrie*, ale je mezi nimi i pár *villae* v *Dalmatii*.

Zvláštní skupinu na epigrafických monumentech tvoří veteráni. *Histria* byla demilitarizovaná již za *Augusta*, proto se zde dochovalo velmi málo veteránských nápisů. Oproti tomu v *Dalmatii* byly v 1. stol. umístěné dvě legie a celá řada auxiliárních jednotek, které po porážce Batonova povstání (6-9 n. l.) dohlížely na bezpečnost v regionu. Veteráni v *Dalmatii* získávali půdu (*missio agraria*) v okolí kolonií či přímo u legionářských táborů, což je dosvědčeno na řadě nápisů. Přesto většina veteránských nápisů pochází právě z kolonií na pobřeží, kde se veteráni usadili a užívali si důchodu.

Zemědělská produkce je poměrně dobře popsána u antických autorů, což umožňuje rekonstruovat produkční procesy v rámci *villae rusticae*. Intenzivní zemědělská produkce na východním pobřeží Jadranu začala až po konsolidaci situace a připojení regionů k Republice, resp. k Impériu. Mezi nejvýnosnější zemědělské odvětví patřila produkce

vína a olivového oleje. S ním lze na několika lokalitách spojit plánované zakládání rozsáhlých vinohradů a olivových hájů, které je doložené díky nálezům do skály vytesaných kvadratických děr. Tyto díry se zaplnily zemí, které bylo na těchto místech málo, a plodiny tak dávaly větší úrodu. Založení takových plantáží bylo jistě finančně velmi náročné a jediné plodiny, které tuto investici mohly vrátit, byly vinná réva a olivovník.

S novou percepcí zemědělství jsou spojené kulty bohů *Libera* a *Silvana* s jejich ženskými protějšky bohyněmi *Liberou* a *Silvanou*, kteří jsou spojováni právě s produkcí vína a olivového oleje. Ovšem nález takového monumentu je potřeba dát do správného kontextu, aby mohl tuto produkci potvrdit.

Hlavním cílem této práce bylo vyvrátit teorii, kterou opakovaly všechny starší publikace a podle které se na území *Histrie* a v *Dalmatii* víno a olivový olej skoro neprodukovaly, na několika lokalitách s dochovanými lisovacími zařízeními se údajně jednalo pouze o lokální produkci malých rozměrů a v žádném případě se neprodukovalo dostatečné množství, které by umožňovalo export. Tato teorie byla založená na nedostatku archeologických důkazů. S pomocí detailní analýzy relevantních lokalit popsanych v rozsáhlém Katalogu, které se nacházejí jak na území *Histrie*, tak i v *Dalmatii*, jsem byla schopná tuto teorii s úspěchem vyvrátit. Celkový počet lokalit spojených s produkcí vína a olivového oleje je 198. Na území *Histrie* jsem jich detekovala 98 a v *Dalmatii* rovných 100. Tento rozsáhlý Katalog vznikl pouze díky pečlivému a trpělivému hledání jednotlivých informací, které jsem následně poskládala jednu vedle druhé. Tato metoda byla podobná práci antických výrobců mozaik. Jen s tím rozdílem, že jsem měla k dispozici jen zlomek kamínků. Přesto se mi podařilo alespoň rámcově složit motiv, a tak se ukázala nová a překvapující „mozaika“ produkce vína a olivového oleje na území *Histrie* a v římské provincii *Dalmatia*. Podle počtu lisovacích zařízení na území *Histrie* ji můžeme směle srovnávat s podobnými regiony v Itálii, protože ničím nezaostává. V *Dalmatii*, která má i dnes ideální plochy pro vinohrady a olivové háje, je počet 100 lokalit přeci jen málo. Doufám, že v budoucnu objevím ještě mnoho dalších lokalit, aby se tak celkový motiv mozaiky postupně ukázal.

Z dostupných archeologických i literárních zdrojů lze usoudit, že produkce olivového oleje byla velmi významná. Produkce vína nebyla nikdy tolik vyzdvihována, jako produkce olivového oleje. To ovšem neznamená, že se víno neprodukovalo a že vinohrady neexistovaly. Produkce vína existovala spolu s produkcí olivového oleje, ale

histrijská a dalmatská vína nikdy nedosáhla takového věhlasu, jako olivový olej. Víno bylo produkováno pro lokální spotřebu, která nemohla být zanedbatelná. Víno mělo v římské kuchyni své nezastupitelné místo. Každá zemědělská jednotka musela produkovat vše, co potřebovala pro vlastní potřebu, a být tak nezávislá, aby byla ekonomicky profitabilní. Současně musela produkovat dostatečné množství nějakého produktu k prodeji. Mezi hlavní hospodářské artikly patřilo víno, obilniny, ovoce, zelenina, sůl, chov ryb/rybolov a chov dobytka. Tyto artikly byly velmi důležité, ale nikdy nedosáhly věhlasu vně regionu a nebyly exportovány ve velkém. Sloužily především k uspokojení lokální poptávky. Oproti tomu olivový olej představuje artikl, který byl vyvážen především do Itálie, kde byl vyhledáván mezi bohatou klientelou, která si mohla dovolit drahé, ale velmi kvalitní produkty.

S transportem vína a olivového oleje, jakož i dalších zemědělských produktů, souvisela produkce amfor, které byly hlavním exportním materiálem. Na území *Histrie* fungovaly dvě *figlinae*, v *Dalmatii* určitě jedna. To je až žalostně malý počet. Nepochybně existovalo více keramických dílen, které ale stále ještě čekají na své objevení. Všeobecně není mnoho důkazů pro export vína a olivového oleje. Podél východního Jadranského pobřeží se nachází spousta vraků s náklady amfor. U těchto lokalit musíme být obezřetní, protože nelze určit, odkud ani kam loď plula. Podobný problém je i s amforami, u kterých si bez chemické analýzy nemůžeme být jistí, co se v nich převáželo. Proto nález amfory nelze považovat za jasný důkaz produkce vína či olivového oleje.

Na produkci vína a olivového oleje se dá dobře ukázat počátek, vývoj a konec římského Impéria na území *Histrie* a v provincii *Dalmatia*. Tento druh hospodářské produkce je typický pro římskou přítomnost v celém Impériu a je jedním ze znaků šíření romanizace na nově dobytá území. Víno a olivový olej se používaly každodenně, jak v císařském paláci, tak i v nejchudší domácnosti, a jsou i dnes základem mediteránské kuchyně.

Tuto práci bych ráda považovala za počátek hluboké analýzy socio-ekonomických vztahů v římském období na východním pobřeží Jadranu, která má svůj základ v produkci vína a olivového oleje.

Publikační, akademická či pedagogická činnost

Publikační činnost

- článek Kopáčková J. Production of Wine and Olive Oil in Roman Histria and Dalmatia in Late Antiquity. *Studia Hercynia*, 2014, s. 75-88. ISSN 1212-5865.
- článek Kopáčková J. Local Production of Olive Oil and Wine in Roman Dalmatia (1st-7th century AD): An Overview of the Current State of Research. *Arheološki radovi i rasprave* 2020, s. 163-184. ISSN 0570-8958.

in print:

- článek Wine and Olive Oil in Roman Histria and Dalmatia - Production Centres in Late Antiquity and the Early Middle Ages. Sborník konference TRADE Transformation of Adriatic Europe 2nd - 9th c. (11.-13.2.2016).
- článek Olive Oil and Wine in Roman Dalmatia. Sborník konference Antiquitatis Sollemnina - Atidoron Mate Suić (3.-7.11.2015).

Pedagogická činnost

- přednáška Produkce vína a olivového oleje na území Dalmatie a Histrie v rámci přednáškového cyklu Studie k antické ekonomice na UKAR, vedoucí přednáškového cyklu Mgr. Robert Frecer, 3. dubna 2014.

Stipendijní pobyty

- měsíční stipendijní pobyt na univerzitě v Kolíně nad Rýnem - oficiální výměnný program Karlovy univerzity a Univerzity Kolín nad Rýnem (stipendium od DAAD), vedoucí studijního pobytu: Priv.-Doz. Dr. Salvatore Ortisi, 1. - 31. března 2014.
- semestrální studijní pobyt pro doktorandy z Univerzity Karlovy v Praze na Uni Hamburg, financováno z grantu uděleného organizací Schnabel Stiftung pro doktorandy UK, vedoucí studijního pobytu: Univ.-Prof. Dr. Martina Seifert (Archaeologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes), Letní semestr 2014/2015.

Program Erasmus

- stáž program Erasmus+: 01.04.-30.09.2017 (Chorvatsko, Arheološki muzej - Archaeological Museum in Zagreb)
- stáž program Erasmus+: 01.03.-31.08.2018 (Chorvatsko, Arheološki muzej - Archaeological Museum in Zagreb)

Konference

- přednáška Způsoby zpracování oliv a hroznů na území provincie Dalmatie na konferenci PERSpektivy KLASické Archeologie 2012 (Praha, Česká republika): 10.12-11.12.2012.
- poster Archaeological Evidence of Olive Oil and Wine Production in Histria and Dalmatia in the 1st - 5th century na konferenci 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists (Plzeň, Česká republika), 04.09-08.09.2013.
- poster Production of Wine and Olive Oil in Roman Histria and Dalmatia in the 1st century BC - 5th century AD na konferenci .
- přednáška OLEVM ET VINVM - Production in Histria and Dalmatia na konferenci Imperialism and Identities at the Edges of the Roman World 2 (Petnica, Serbia), 18.09-22.09.2014.
- poster "Limes Delmaticus" and the Development of Civilian Settlements in the Province of Dalmatia na konferenci LIMES 2015 - 23. International Limes Congress (Ingolstadt, Německo), 12.09-23.09.2015.
- přednáška Olive Oil and Wine in Roman Dalmatia na konferenci ANTIQUITATIS SOLLEMNIA – ANTIDORON MATE SUIĆ (Zagreb, Zadar, Croatia), 03.11-07.11.2015.
- přednáška Production of Wine and Olive Oil in Roman Histria and Dalmatia in Late Antiquity na konferenci PeCla 2015 - Perspectives of Classical Archaeology IV (Praha, Česká Republika), 10.12-11.12.2015.

- přednáška OLEVVM ET VINVM - Production Centers in Histria and Dalmatia Established in Late Antiquity na konferenci TRADE 2016 Transformations of Adriatic Europe 2nd - 9th century (Zadar, Croatia), 11.02-13.02.2016.
- přednáška PRODUCTION OF OLIVE OIL AND WINE IN ROMAN DALMATIA na konferenci Scena AMZ - PRODUCTION OF OLIVE OIL AND WINE IN ROMAN DALMATIA (Zagreb, Croatia), 28.09.2017.
- přednáška PRODUCTION OF OLIVE OIL AND WINE IN ROMAN DALMATIA na konferenci 6th INTERNATIONAL POSTGRADUATE CONFERENCE PeCla 2017 (Praha, Česká republika), 11.12-12.12.2017.
- přednáška Production of Olive Oil and Wine in Roman Dalmatia na konferenci 2nd International Doctoral Student Conference on Archaeology (IDSCA) (Zagreb, Croatia), 26.04.2018.
- poster Production of Olive Oil and Wine in the Vicinity of Limes Delmaticus na konferenci Limes Congress XXIII, 24. International Limes Congress (Beograd, Viminacium, Serbia), 02.09-09.09.2018.